Национальная библиотека
Республики Тыва
им.А.С Пушкина

Хүндүлүг номчукчулар! Республиканың амыдыралындан чыда калбас дизиңерзе,
«Шын» солунну чагыдып алыңар!
2002 чылдың ийиги чартыында **ЧАГЫДЫЛГАНЫҢ ӨРТЭЭ:**
хууда чагыдыкчыларга — 185 рубль, 3 айда — 93, 1 айда — 31 рубль.
Организацияларга 6 айда — 238 рубль, 3 айда — 119 рубль.
Экспресс чагыдылганы неделяның кайы-даа хүнүнден эгелеп чагыдып ап болур силер.

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн
■
№ 83 (16541)
■
2002 чылдың ИЮЛЬ 23, вторник
■
Ат салган шагы 20.30
Садар өртээ 3 рубль.

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

ТӨРЭЭН ЧЕРИНИҢ ШЫНЧЫ ОГЛУ

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижикович!

60 харлаан юбилейиңер-биле чүректиң ханызындан изиг байыр чедиргенивисти хүлээп ап көрүңер.

Силер бодуңарның медерелдиг амыдыралыңарны чаңгыс ыдыктыг херекке – чонуңарга бердинген чүткүлүңер-биле, күжүңерни болгаш энергияңарны, билииңерни болгаш дуржулгаңарны харам чокка берип, төрээн чериңерниң шынчы оглу бооп, хүндүткелди чедип алган Силер.

Тудуг-монтаж эргелелиниң бызаңчызындан Тыва Республиканың Чазак Даргазынга чедир амыдыралчы улуг орукту эрткен Силер. Каяа-даа ажылдап чорааш, орук чартыынга доктаавааан Силер, кезээде мурнуку одуругга чоруп, түңнелдерни, чедиишкиннерни чедип ап чордуңар.

Силер тыва күрүнениң төөгүзүнге республиканың баштайгы Президентизи, Тывага демократтыг чаартылгаларның эгезинге турган политик бооп кирдиңер. Тываның чону Силерни бодунуң черинин шынчы оглу, Россияның төлептиг болгаш шынчы хамаатызы, күрүне баштыңы, бодунуң идегелдерин чырыткылыг келир үе-биле холбаштырган кижи кылдыр билип, үнелеп турар. Тываның хөй националдыг чону 2002 чылдың март 17-де Силерни дээш бадылавышаан, республиканы катап тургузарының, ооң экономиказын турумчударының болгаш хөгжүдериниң политика болгаш культура амыдыралын сайзыраңгайжыдарының, чоннуң чаагай чоруун бедидериниң болгаш националдар аразының харылзааларын экижидериниң шилилгезин кылганнар.

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижикович!

Бо кайгамчык хүнде хөй талалыг болгаш харыысалгалыг, Тыва Республиканың Чазак Даргазы ажыл-чорудулгаңарга чедиишкиннерни, быжыг кадыкшылды, өг-бүлеңерге аас-кежикти, чаагай амыдыралды күзедивис.

Силерниң амыдыралыңарга өөрүшкү, чаагай ажыл-херектер, чырык угаан-бодалдар, өңнүктериңерниң болгаш чоок кижилериңерниң билиишкиннери болгаш деткимчези бүргеп турар болзун!

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы.

2002 чылдың июль 23.

ПРЕЗИДЕНТ КУБОГУ

КӨРҮШТҮГ, ЧАРАШ-ДАА БОЛЗА...

Тываның бирги Президентизиниң кубогу дээш эртип турар хол бөмбүүнге маргылдаа тыва чоннуң национал байырлалдары дег четтикпейн манаары болгаш ыяк белеткенир спортчу байырлалы апарган. Бо чылгы маргылдааның түңнелдерин алдыгы арындан номчуур силер.

СВЕТОФОРЛАР ЧҮГЕ АЖЫЛДАВАСТААНЫЛ?

Кызыл хоорайда светофорлар каш хонук ажылдавайн турар. Ол дугайын билип алыры-биле «Тывагостранссигнал» КУБ-ка (күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгези) чеде бердивис. Ооң директору Владимир Антонович Сермавкин мындыг тайылбырны биске берди. Кызыл хоорайда оруктар белдирлеринде светофорларның септелгезин, электри энергиязы-биле хандырылгазын, ооң үндүрүүн хоорай чагыргазы акшаландырып хандырар турган. Бо чылын хоорайда бүгү светофорларны септээринге, чамдык кудумчулар белдирлеринге чаа светофорлар азарынга, оларны электри энергиязы-биле хандырарынга «Тывагостранссигналга» 5 млн. рубль херек турган, ол талазыбиле чогуур документилер хоорай чагыргазынче кирген. Ынчалза-даа хоорай чагыргазы үстүнде айыттынган ажылдарны боттандырарынга чүгле 1 млн. рубль тускайлап берген. «Ол дээрге 6 акшаның хлевин 1 рубль 20 копеек-биле садып алыйн дээни-биле дөмей ышкажыл» — деп, Владимир Антонович чугаалады.

Үстүнде айыттынган ажылдарны ол хире эвээш акша-биле долузу-биле чорудары шуут болдунмас. Ооң хире-шаа-биле 6 айга чедир светофорларның ажылын шөйүп келгеннер. Оон ыңай канчаар-даа арга чок кыннып кээрге, Кызылдың хоорай чагыргазындан немелде акшаландырыышкын негээннер. А.Ю. Кашин: «Оон ыңай акша чок, тыппас-даа бис» дээн. Бензин чокта машина маңнавас болгай, ынчангаш акшаландырыышкын чокта светофорларны оон ыңай ажылдадыр арга чок апарган. Ынчангаш «Тывагостранссигнал» светофорларның ажылын соксадыр ужурга таварышкан. Ол талазы-биле улуг буруу Кызылдың хоорай чагыргазынга онаажып турар. Ону мынчаар тайылбырлап болур. Россия Федерациязының «Орук шимчээшкиннериниң айыыл чок чоруунуң дугайында» хоойлузунда орук демдектериниң болгаш светофорларның септелгезиниң оларны чогуур техниктиг байдалга тударының, электри энергиязыбиле хандырарының, үндүрүг төлелгезиниң акшаландырыышкынын хоорайларда чагырга черлери чорудар деп айыткан. Ынчангаш Кызылдың хоорай чагыргазы бодунуң хоойлу езугаар хүлээлгезин күүсетпейн турар. Бир эвес хоорайга светофорлар ажылдавайн турарының хараазы-биле кандыг-бир улуг айыыл-халап, озал-ондак болу берзе, кол буруу Кызылдың хоорай чагыргазынга онаажыр апаарын Владимир Антонович чугаалап олурду.

Борис ОНДАР

СӨӨЛГҮ ШАКТА

◆ РФ-тиң болгаш Францияның Президентилери В.Путин база Жак Ширак оларның ийи хүн үргүлчүлээн ужуражыышкыны Сочиге доозулган. Ботбодун билчириниң байдалынга эрткен ужуражыышкын үезинде Делегейниң 8 сайзыраңгай күрүнелериниң Баштыңнарының 2006 чылда болур шуулганын Россияның даргалап эрттирерин, Россияның делегейниң садыг организациязынга кирерин, Калининград областың айтырыын, социал-экономиктиг хөгжүлдеге ийи чурттуң киржилгезин, өске-даа чугула айтырыгларны чугаалажып, түңнелди үндүрген. В.Путин Францияның Президентизи Жак Ширакты чылыы-биле үдээн.

◆ РФ-тиң Онза байдалдар болгаш бойдус халаптарының уржуктарын чайладыр яамызының сайыды С.Шойгу төп телевидениеге интервью бергеш, Россияның мурнуу чүгүнде үерге таварышкаш, качыгдаан черлерге дузаламчы көргүзүп турарының тодаргай ажылдарын чугаалап берген. С.Шойгу ук халапка чүгле бойдус эвес, харын ол черлерде харыысалгалыг кижилерниң буруулуг боop турарын, багай ажылдаан 5 дүжүметти ажылындан халаанын дыңнаткан. Качыгдаан черлерде электрини, газты, ижер сугну берип эгелээнин, чонга аъш-чем, идик-хеп, чурттаар бажың тудар дузаламчыны көргүзүп турарын ол тодаргай дыңнаткан. Бүгү ажылдар бо чылдың кыжы эгелээриниң бүдүүзүнде доостурун айыткан.

◆ Россияның, Грузияның тускай албан черлери 1999 чылда Москвага, Волга-Донскиге чазылдырыышкын кылгаш, 240 кижиниң амы-тынынга четкен террорист Адам Деккушевти туткаш, ооң Хаттаб-биле харылзаалыг хөделип турганын сойгалаан.

◆ Россияга октябрь 9-16 хүннеринде болур бүгү чоннуң чизези субъектилерниң чедери берге черлеринде эгелээн. Хемелиг бир хонуп чорааш чедер черлер безин бар. Чизени чон бедии-биле үнелеп турар.

(АГЕНТИЛЕЛДЕР МЕДЭЭЛЕРИНДЕН).

Ш.Д. Ооржактың 60 харлаанынга

ТӨРЕЛ ЧОНУМГА БАРААН БОЛУП ЧОРУУР МЕН

Тыва Республиканың бирги Президентизи, Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Д. Ооржак бо чылдың июль 24-те 60 харлаар. Юбилейиниң бүдүүзүнде Шериг-оол Дизижиковичиге бистиң корреспондентивис Таан-оол Хертек ужурашкаш, элээн каш айтырыгларны салган.

— Даарта Силерниң төрүттүнген хүнүңерни демдеглээр болгай. 60 хар дээрге кижиниң угаан-медерел, ажыл-агыйы, арга-дуржулга болгаш политика талазы-биле эң-не бышкан, дадыккан үези. Эрткен чылдарда кылган ажыл-херекти түңнээринге, аңаа чогуур үнелелди бээринге ол кончуг таарымчалыг. Бодап чораан бодалдарыңар, күзеп чораан күзелдериңер бүдүп чоруур деп санаар Силер бе, Шериг-оол Дизижикович?

— Ядыы араттың өөнге төрүттүнген, орта өскен мен. Шупту чеди акылышкы, угбалышкы бис. Ачавыс кончуг аныяанда, 32 харлыында, «кызыл-дустай» берген. Чаш чылдарывыста өскүс арткан бис. Ававыс ынчан 29 харлыг турган. Буянныг ававыс бистерни бергелерге торулбас, ажыл-ишчи, эрес-кежээ, эки мөзү-шынарлыг кижилер кылдыр кижизидер, тыва чоннуң чаагай чаңчылдарынга, езулалдарынга өөредир дээш үргүлчү-ле сагыш салып чораан. «Эң-не кол чүве – төрел чонуңарның амыдыралы-биле чурттаңар, оларның херээнге төлептиг бараан болуңар, оларже сагыш салыңар, ынак болуңар» деп ававыс бистерни сургап келген. Ынчангаш аныяк чылдарымда-ла, авамның ыдыктыг чагыын күүседири-биле бодумнуң төрел чонумнуң амыдыралы-биле чурттаар, ооң аразынга чоруур, доктаамал сырый харылзааны тудар, ажыктыг ажыл-ижимни оларга бараан болдурар сорулганы мурнумга салган мен. Бо дээрге кижиниң эң-не дээди хүлээлгези, ыдыктыг херээ деп санап чоруур мен.

Күш-ажылчы намдарымны хып дээн аныяк чылдарымда төрүттүнген черим Барыын-Хемчикке, Шекпээрге, төрел чонум аразынга эгеледим, тудугга, улуг совхозка экономистеп, директорлап, райкүүском даргалап ажылдадым. Төрел чонумнуң арзынга хүн бүрү ажылдап тургаш, эвээш эвес ажыл-херекти кылдывыс, улус ажыл-агыйынга үндезин чаартылгалар болгулаан. Бодум хуумда көдээ ажыл-агыйны удуртуп башкарарының, чон арзынга ажылдаарының чажыттарын билип алдым. Үш чыл ажыг үениң дургузунда Барыын-Хемчик райкүүскомунуң даргазынга ажылдааш, Советтерниң ажыл-чорудулгазының угланыышкыннарын, чүнү кылырын шиңгээдип алгаш, үстүнден айтыышкын манавайн, бот-башкарнып, чогаадыкчы езу-биле демократтыг чаартылгаларны чоруткан бис. Моон түңнелинде районнуң үлетпүрү, көдээ ажыл-агыйы сайзыраан, чурттакчы чонунуң амыдыралының деңнели бедээн. Төрүттүнген черим, төрел чонум-биле ажылдаан чылдарым, мээң моон соңгаар чогумчалыг ажылдаарымга улуг өөредиг, базым, тепкииш болган. СЭКП Улуг-Хем райкомунуң бирги секретары, СЭКП Тыва обкомунуң килдис эргелекчизинге, секретарынга, Тыва АССР-ниң Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазынга, Тыва Республиканың Президентизинге, Чазак Даргазынга ажылдаан чылдарым түңнелдерлиг болган деп санаар мен. Ынчангаш төрел чонумнуң эрге-ажыы дээш бодап чораан бодалдарым, күзеп чораан күзелдерим бүдүп чоруур деп санап болур.

— Барыын-Хемчикке ажылдаан чылдарыңар келир үеде Тываның Президентизиниң, тыва күрүнениң баштыңчызының, билдингир хөй-нийти ажылдакчызының эң эки мөзү-шынарлары, овур-хевири маңаа хевирлеттинген, моон ужукталып үнген деп чугаалап болур ышкажыл?

— Ынчаар чугаалап болурунуң үндезини бар деп болур. Төлээлекчи болгаш күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажылын, үлетпүрнү, көдээ ажыл-агыйны, социал адырны удуртуп башкарарының арга-методтарын ханызы-биле билип алган мен. Ажылдап келген бүгү чылдарымда чонум мээң ажыл-чорудулгамны деткип, улуг дузаны чедирип келген. Мен оларның эрге-ажыы дээш, Тываның бурунгаар хөгжүлдези дээш ажылдап чоруур мен.

— Чаа чүс чыл эгелээни-биле Тываның политиктиг амыдыралынга чаартылгалар болган. Ылаңгыя Тыва Республиканың демократтыг чаа Конституциязын хүлээп алган. Ында хоойлужудулга болгаш күүсекчи эрге-чагырга органнарының ажыл-чорудулгазын чаарткан болгаш өске-даа өскерилгелер бар. Ол республиканың бурунгаар хөгжүлдезинге чүнү бээрил, Шериг-оол Дизижикович?

— Кончуг шын эскерген-дир силер. Тыва Республика чаа чүс чылче чаа демократтыг Конституциялыг кирген. Чаа демократияны хөгжүдеринге, эрге-хоойлулуг күрүнени, хамаатлы ниитилелди тургузарынга ол улуг рольду ойнаар. Конституцияны референдумга хүлээп алган, ынчангаш ол улусчу Конституция болур. Бо чугула документини Россияның Конституциязынга, федералдыг хоойлуларга дүүштүр карышкактар чок кылдыр кылган. Төөгүчүлер Тываның Конституциязының чүүл, эге бүрүзүнүң утказын чаңгыс удаа эвес сайгарып, анализтеп көөр, ол дээрге амгы үениң эки кылдынган Конституциязы болур.

Амгы үеде ол Конституция езугаар тыва ниитилелди чаартыр, сайзырадыр хемчеглер чорып турар. Россия Федерациязы, федералдыг төп болгаш субъектилер-биле харылзааларны улам-на калбартыр ажыл чорул турар. Конституцияның тоску, онгу эгелерин амыдыралда боттандырган. ТР-ниң Чазак Даргазын соңгаан. Тоску эгени езугаар Хоойлужудулга (Төлээлекчилер) эрге-чагырга органын тургузар ажыл дооступ турар. Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазын тургускан, ооң даргазын, даргазының оралакчызын, комитеттер удуртукчуларын соңгаан. Хоойлужудулга палатазының даргазын соңгуур. Дорт соңгулдалыг бүгү эрге-чагырга органнарының соңгулдаларын бо чылдың сентябрь-октябрь айларда чорудар. Ынчангаш бо чыл Тывага эрге-чагырганың политиктиг реформазының чылы болур.

Улуг Хуралдың ийи палатазы долузу-биле ажылдай бээрге, Конституция суду, Санажылга палатазы тургустунар. Моон түңнелинде чаа вектиң, чүс чылдың эгезинде бүгү эрге-чагырга органнары республикага ажылдап эгелээр, ол политиктиг, экономиктиг, социал айтырыгларны чогумчалыг шиитпирлээринге улуг рольду ойнаар.

— Рынок экономиказынче Тываның ажыл-агыйын шилчиткен соонда, ооң экономиказында, социал адырында бурунгаар базымнар кылдынган болгай. Республиканың хөгжүлдези моон соңгаар кандыг угланыышкын-биле чоруурул?

— Тывага рынок экономиказының реформаларын чоруткан түңнелинде республикада хөй хевирлиг өнчүлүг чаа рынок экономиказы тургустунган, ынчангаш күчүлүг рынок экономикалыг күрүнени тургузарының магадылалы салдынган деп дидими-биле чугаалап болур. Бергелер турза-даа, сөөлгү дөрт чылда республиканың экономиказы өзүлделиг болган. Реформаларны Тыва Республиканың Чазаа ажык чорудуп тургаш, ону чедип алган. Чазак чылдыңна кылган ажылының отчедун берип келген, чурттакчы чоннуң чүнү кылырының, чүнү чедир кылбааның талазы-биле санал-оналдарын, сүмелерин ап турганы ажыктыг болган. Эң-не кол көргүзүг болза, кижилерниң угаан-медерелинде үндезин өскерлиишкин болган. Чон хостуг-шөлээн болу берген, азырадыкчы хөөнден уштунган, боду бодун хандыртынар дээш, чаазы-биле чурттаар дээш көдүрлүп үнген.

Тыва Республиканың моон соңгаар-даа хөгжүлдезиниң кол угланыышкыннарын 2010 чылга чедир республиканы хөгжүдериниң концепциязында айыткан. Ол дээрге бодунуң бүдүрүлгелериниң ажыл-чорудулгазын сайзырадып тургаш, республика бюджединиң орулгалыг кезээн улгаттырары болур. Кол айтырыг ол. Сайгарлыкчы чорукту хөгжүдериниң таарымчалыг эрге-хоойлу баазазын тургузар. Ылаңгыя биче болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукту хөгжүдериниң хемчеглерин алыр. Республиканың хамаатыларының ажыл-ишчи идепкейин, сонуургалын чаа чадаже көдүрер, ол биске кол чугула. Сайгарлыкчы чоруктуң ужур-дузазын эрге-чагырга органнары ханы билген турар, олче сагыш салган турар, сайгарлыкчы чорукту олар деткиир хүлээлгелиг. Ажыл-агыйның кандыг-даа адырынга сайгарлыкчы чорукту хөгжүдеринче кол кичээнгейни салыры кончуг ажыктыг, бурунгаарлаашкынны ол хандырар.

— Тыва нацияның бурунгаар хөгжүлде, сайзыралының дугайында чүнү чугаалап болур Силер, Шериг-оол Дизижикович?

— 1992, 1997 чылдарда соңгулда мурнунуң программаларымда бо айтырыгны шиитпирлээриниң чугула хемчеглерин айыткан турган. Ону боттандырарының ажыл-херээн чоруткан бис. Хамыктың мурнунда кижиниң хууда бүгү талазы-биле сайзыраңгай болурун чедип алырынче кичээнгейни салган. Бистиң аныяк кадрларывыс культуразының, сагыш-сеткилиниң, мөзү-шынарының талазы-биле Россияда болгаш даштыкы чурттарда чажыттарындан дудак чок сайзыраңгай болзун дээш тодаргай хемчеглерни алган бис. Чон хостуг-шөлээн болу берген деп үстүнде айыткан мен. Ынчангаш олар хуу бүдүрүлгелерни ажыдып ап турар. Республиканың бүгү бүдүрүлгелериниң сезен ажыг хуузу хуу улуска хамааржыр. Ол демократтыг хосталга-дыр. Тываның чурттакчы чону өзүп орар, чоннуң чайгаар өзүлдезин камгалап арттырган бис. Ие-чаштың өлүп хораары кызырылган.

Кижилерниң, ылаңгыя аныяктарның эртем-билиг чедип алыр чүткүлү улгаткан. 1989 чылда республикадан дашкаар дээди өөредилге черлеринче 174 кижи өөренип чоруткан болза, 2001 чылда 640 кижи четкен. 2002 чылда муң ажыг оолдар, кыстар өөренип чоруур. 1990 чылда ийи эртем доктору турганындан ам 18 четкен. Эртем кандидаттары 34 кижи турганындан 182 чедир көвүдээн. Амгы үеде 6 кижи доктор, 24 кижи эртем кандидадының диссертациязын бижип турар. Кызылда күрүнениң университеди ажыттынган, ооң ролю кончуг улуг. Бистиң республиканың найысылалынга дээди эртемниң 59 мергежилин чедип ап болуруның аргазы бар болу берген.

Күш-культураны болгаш спортту хөгжүдер дээш эвээш эвес ажыл-херекти кылган бис. Ол багай эвес түңнелдерни берген. 1991 чылда бистиң республикага делегей чергелиг ийи чемпион турган болза, оларның саны көвүдээн. Ам 123 делегейниң, Россияның чемпионнары бар. Ооң иштинде 6 кижи делегейниң алдын медалын чаалап алган. Оларның саны улам көвүдээринге бүзүрээр мен.

Тываның салым-чаянныг уругларын өөредип кижизидеринче Чазак улуг кичээнгейни салып турар. Олар делегей, Россия чергелиг конкурстарга, көрүлделерге, маргылдааларга идепкейлиг киржип келген. Талантылыг уругларывыс чаңгыс удаа эвес дээди шаңналдарга төлептиг болуп, боттарының мергежилдиин көргүскеннер.

Тыва улустуң уттундурган чаңчылдарын, езулалдарын, байырлалдарын катап эгидер, чаартыр хемчеглерни алган бис.Бо талазы-биле кылдынган ажылдар эвээш эвес, ону чон деткип турар.

Тыва нацияның культуразын бедидер, сагыш-сеткилин байлак болдурар дээш чорудуп турар ажылывыстың кол угланыышкыны шын, ол чогумчалыг түңнелдерни берип турар, моон соңгаар-даа ону хөгжүдер бис.

— Федералдыг төп-биле сырый харылзаа бистиң хөгжүлдевиске улуг рольду ойнап турар. Маңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болур Силер?

— Россия биле Тываның арзында найыралчы харылзаалар төөгүден бээр тургустунган, ол чаагай чаңчыл болу берген.Бистиң республиканың экономиказын, социал адырын хөгжүдеринге ол улуг салыышкынын киирип турар. И.В. Сталинниң үезинден эгелээш, Н.С. Хрущевтуң, Л.И. Брежневтиң, М.С. Горбачевтуң болгаш өске-даа удуртукчуларның күрүнени башкарып турган чылдарында Тывага боттуг дузаны чедирген, улуг деткимчени көргүскен. 1991 чылдан бээр реформалар чоруп турар үеде бо хүннерге чедир Тыва Республикага хамаарышкан эвээш эвес доктаалдар, чарлыктар хүлээп алдынган. Бо болза федералдыг төп, Россияның улузу, федерацияның субъектилери бистиң республиканы хөгжүдер дээш боттуг дузаны чедирип, сагыш салып келгенин чугаалап турар-дыр.

Бөгүн, чаа үе-чадада, В.В. Путинниң, М.М. Касьяновтуң, Федералдыг Хуралдың, РФ-тиң Чазак кежигүннериниң, сайыттарының бистиң республикага хамаарылгазы кончуг эки. Аңаа уткуштур бистиң базымывыс болза, ТР-ниң Конституциязын РФ-тиң Конституциязынга, федералдыг хоойлуларга дүүштүр кылганывыс болур. Федералдыг төптүң негелделерин езугаар бистиң республикага чаңгыс аай эрге-хоойлулуг, экономиктиг, информастыг девискээрни тургусканывыс Россия-биле харылзааларны улам-на экижидеринге эң чугула бааза-дыр. Ооң фундаменталдыг баазазы В.В.Путинниң РФ-тиң Чазак Даргазы тургаш ат салганы РФ-тиң Чазааның № 1045 доктаалы болур. Федералдыг төп-биле харылзааны быжыглаарының, хөгжүдериниң кол программазы ол деп санап турар бис.

Бистиң айтырыгларывыска долу харыыларны бергениңер дээш, Шериг-оол Дизижикович, Силерге өөрүп четтиргенивисти илереттивис. Силерниң төрүттүнген хүнүңер таварыштыр «Шын» солунунуң коллективиниң мурнундан изиг байыр чедирбишаан, берге болгаш харыысалгалыг ажылыңарга чедиишкиннерни, быжыг кадыкшылды, аас-кежикти күзедим.

Таан-оол ХЕРТЕК
айтырыгларны салган.

В. САВИНЫХТЫҢ тырттырган чуруу.

Партиялар болгаш шимчээшкиннер

ҮЗЕЛ-БОДАЛДАРЫМ-БИЛЕ ЧООК

Чоокта чаа Москвага «Евразия» деп шимчээшкинниң политиктиг партия кылдыр эде тургусканы шуулган болуп эрткен. Аңаа Эдуард Наксыл, Мерген Анай-оол болгаш Ноябрин Доңгак составтыг тыва делегация киришкеш келген. «Шынның» корреспондентизи А.АЛАШ ук шимчээшкинниң бистиң республикада салбырының удуртукчузу Э.Т. Наксыл-биле ужуражып, чаа партияның дугайында каш айтырыгларны салган.

— Республикавыстың чону «Евразия» деп партия дугайында орта билбес дизимзе, частырыг болбас боор. Ындыг болганда чүнүң-даа мурнунда ооң тургустунганының төөгүзү-биле база аңаа силерниң хамаарылгаңар-биле холбашкан тайылбырдан берип көрүңерем, Эдуард Таж-оолович.

— «Евразия» деп идейлиг шимчээшкин бодунуң эге базымнарын эрткен чүс чылдың 20 чылдарында-ла эгелээн. Ооң баштайгы үндезилекчилери Н.С. Трубецкой ноян, П.Н.Савицкий, Н.Н. Алексеев болгаш өскелер-даа.

«Евразийжилер» Россияның хөй националдыг тускайлаң байдалын бир дугаар үнелээн бурунгаар үзелдиг кижилер болур. Эң ылаңгыя олар кижи төрелгетенниң төөгүзүнге түрк чоннарның киржилгезин кичээнгейлии-биле барымдаага ап, Чиңгис-Хаанның арттырып кааны моол күрүне тургузуун Москваның XVI чүс чылда хүлээп көргенин Россияның бот-тускайлаң чорукче, бот-үнелелче, Чөөн чүкче шиитпирлиг угланыышкыны-дыр деп көргеннер.

Партияның эчис сорулгалары колдуунда-ла мээң үзел-бодалдарым-биле чоок, каттыштырып турар чүүлдер хөй болуп турары – ооң ажыл-чорудулгазынга киржи бергенимге кол-ла чылдагаан болур. Харын-даа, мен бодап турарымга, ук эчис сорулгалар тыва кижи бүрүзүнүң сеткилинге чоок болуру магат чок.

Көрүңер даан, Евразияның кол тезистериниң бирээзи мындыг: «Россия, ооң иштинде Тыва, бот-тускайлаң төөгүлүг оруктуг, XXI чүс чылда олар делегей ареназынга бодунуң тускай туружун ээлеп, кижи төрелгетенниң келир үезин сарыылдыг орукче углаарынга бодунуң шиитпирлиг сөзүн илередир ужурлуг». Мындыг сорулгалар дээш угаан-меделелин, энергия-күжүн харамнанмайн бээри аас-кежик деп санаар мен.

— Бо эде тургустунган партияның кол сорулгазы Россияга Евразия идеологиязынга үндезилеттинген политиктиг тургузугну хевирлээри деп дыңнаан мен. Ындыг тургузуг кандыг принциптерге чагырткан туруп болур чүвел?

— Бирээде, езулуг-ла геополитиктиг патриотчу чорук. «Евразийжилер» экономикага «арыг рыноктуң» тергииделинге база глобализмге удур улус.

Ийиде, социал чөптүг чорукче угланыышкын. Чоннуң амыдыралының деңнели чавыс кезииниң эрге-ажыктарын олигархтарның болгаш улуг монополисчи бөлүктер-биле харылзаалыг буржуазияның тергииделинден камгалаары.

Үште, ниити-евразийжи национализм. Россияның болгаш ооң иштинде бүгү чоннарның национал катап көдүрлүүшкүнү.

Дөртте, Россияның-Евразияның, ооң иштинде Тываның, чаңчылчаан шажын-чүдүлгелерин эвилелдээри, өскээр чугаалаарга, амыдыралга шажынның салдарын чугулалап көөрү.

Эң сөөлүнде, регионнарның, ооң иштинде национал республикаларның сайзыралынче кичээнгей.

— Шуулганга кандыг чергелиг айтырыгларны чугаалажыр боор чүве-дир, Эдуард Таж-оолович?

— Шуулган православ шажынның база бир төвү болур Данилов хүрээзинге, ооң аалчылар хүлээп алыр комплекизинге эрти. Делегаттар аразында ат-сураа хөйге билдингир кижилер бар боор чорду. Оларның аттарын кижи солун, сеткүүлден номчуур азы радио-телевидениеден дыңнаар, көөр дээрден башка, дириг боду-биле кайында чугаалажып чораан боорул аан.

Чаа тургустунуп турар партияның кол идеологу Александр Дугин (ооң мурнунда ол «Евразия» деп ниитилел-политиктиг шимчээшкинниң даргазы турган) партияның сорулгаларын болгаш ооң кол идейлиг платформазын шуулганның киржикчилеринге делгереңгейи-биле илеткеди. Дараазында шуулганның киржикчилериниң саналонал солчулгазының соонда, чаа партияны тургузарының дугайында төөгүлүг шиитпирни хүлээп алган. Бо, шынап-ла, кандыг-даа хөөредиг чокка, төөгүлүг, Россияның, ооң иштинде Тываның XXI чүс чылда канчаар чурттаарын, кандыг орук-биле сайзырап-хөгжүүрүн эртемметодиктиг арга-биле төлевилеп, ону чедип алырда херек национал идеяны чонга тарадып турар шиитпир дээрзинге бодум хуумда бүзүрээр мен. Мындыг бодал партияның тургузукчу документилери-биле таныжып, ооң сорулгаларын кичээнгейлиг өөренип көргениниң соонда сарыылдыг кижи бүрүзүнүң угаанынга тыптып кээр дээрзинге чигзинмейн тур мен.

Партияның принциптери догмат болуп, чаңгыс аай чыпшына тактагалдайлап калган чүүлдер эвес дээрзин чугаалап каайн. Чамдык айтырыглар талазы-биле А.Дугинниң боду-биле безин маргыжып болур. А мээң онзалап демдеглээрим, партия ажылын чорударда эң-не кол принцивим мындыг: «Тывага, ында чурттап турар хөй национал чоннарның эп-сеткил каттыштырылгазынга үндезилээн, сайзыраңгай экономикалыг республиканы тургузары». Мээң бүгү ажыл-чорудулгам колдуунда бо принципке чагырткан.

— Чаа партияның дугайында эвээш-бичии-даа болза билдине берди. Ынчаарга, бодуңар сайгарлыкчы кижи болгай силер. Ол ажылыңарга партийжи ажыл-чорудулга шаптыктай бербес бе?

— Мен бодаарымга, мында бот-боттарынга шаптыктай бээр чүүлдер турбас боор. Харын-даа «Евразияның» сайзыралы ниити амыдыралдың хөгжүлдезинге идиг берип, ажыл-агыйның кандыг-даа хевирлеринге, ооң иштинде сайгарлыкчы чорукка база дөгүм болуру чугаажок.

Дүвү чок калчаа далай

ТЫВАЛАР БОК ЧУШКУП ЧОРБААН

Шынап-ла, бисти, тыва чонну, ядыы-түремик, хирлиг-чуттуг байдалче киирип турар чүүл – чүгле арагалаар чорук бооп турар. Оон ыңай бажың-балгат оорлаар, үптенир, өлүрүүшкүн кылып, кем-херек үүлгедир чоруктар база-ла арагалаашкынның хайы-биле болуп турар. Оорлар үптеп азы оорлап алган чүүлүн бодунга ап чорбас, дүрген-не шынары багай арагага (технарь) орнап алырлар. Чамдык арагачы ада-иелер уругдарыының чиир курлавыр картофелин безин «технарьга» орнап ижип аарлар. Кызыл хоорайда-даа, кожууннарда-даа хоралыг арага садар «адрестерниң» хөйүн номчукчу билир-ле болгай. Соңгаартан эккелген техниктиг спиртти садып алгаш, ооң-биле чон хораннап, ажык-кончаа сүрүп турарлар кайы хөй апарган. Арагалаашкын-биле демисежириниң бир кол хевири кудумчуларда хөй санныг адрестерни узуткаары, шилдерде арага хойлап алгаш бүдүү садып чоруур кижилерни тудуп, шыңгыызыбиле торгаары деп бодаар-дыр мен. Оон аңгыда дүн-хүн чок ажылдаар, арага садар садыгларның ажылдаар шагын 10-11 шакка чедир кызырар болза эки. Амгы үеде ажык-кончаа киирип алырынга, эң саттыңгыр бараан арага боор турары дыка хомуданчыг.

Чон чокта күрүне турар эвес. Чонувус угаан-сарыылдыг, кадык, эртем-билиглиг болур болза, кандыг-даа бергелерни ажып эртип болур бис. Чонну ажылга тургузар, оларның социал амыдыралынче сагыш салыры онза чугула. Кызыл хоорайда өңнүг металл, сыын мыйызы, өлүк-кеш, дүк хүлээп алыр хуу черлер бар-дыр. ТР-ниң Чазаа соңгаар азы даштыкыда ындыг чүүлдер хүлээп ап турар бүдүрүлгелер-биле дугурушкаш, күрүне чергелиг хүлээп алыышкын кылыр пунктулардан чоп ажыдып болбас деп. Ол-даа болза күрүнеге орулга-ла болгай. Ажыл чок каш кижи ажыл-даа тып алгай. Оон башка күрүневис байлаа хуу кижилер дамчыштыр халас чыгыы өскээр чоруп турар ышкажыл.

Чоокка чедир-ле, Кызыл, Шагаан-Арыг, Ак-Довурак хоорайларда кол-кол тудугларны херектеннер туткан. Ам чоп ону катап эгелеп болбазыл? Ол-даа болза арыг агаарга ажылдаарга оларның кадыынга-даа эки-ле болгай. Оон ыңай аныяктарның тудугжу бригадаларын тургузары база эргежок чугула. Аныяктарывыс ажыл чогундан арагаже дүлдүнер деп барды. Аныяктар — бистиң келир үевис дижир болгай бис. А арагалаар, наркоман аныяктардан эки салгал үнер бе? Үнмес болбайн канчаар. Бети-ле дизе аарыг-аржык, арган-дорган, ажыл кылыр харыкшинээ чок инвалидтер үнер ыйнаан. Аныяктар арага ишпезин деп бодаар болзувусса, улуг, кырган-даа улус ишпес болза эки. Бир эвес араганы ижип-ле чоруур болза, ажырымчылар хоран арагазын кижилерге садар апаар. Кижилерни хораннап, байып чоруур кижилер бистиң аравыска турбас ужурлуг. Аштаан ажы-төлдүң болгаш ыглаансыктаан кижилерниң карааның чажы ындыг ажырымчыларны оюп эртпес. Төөгүде тыва кижи бок төгер контейнерлер чушкуп, улустуң октапкан аъшчеминиң артыын чыып чип чораанын кым көргенил? Шаанда шагда чеже-даа чединмес болза, черле бок чушкувас, адак дизе-ле шеңне шаар-даа болза, шайлыг олурар болгай. Ынчан чон ядыы кижилерге аажок дузалажыр турган. Ам кандыгдыр?

Черле ынчаш кижи бүрүзү Тывавыстың келир үезиниң дугайын бодап, оода чурттап чоруур хоорай, суурларывыстың кудумчуларын-даа болза аштап арыглап, арага-дары ишпейн чоруур болзувусса, эки-дир ийин.

Оон башка кудумчуда ушкулап калган чыткылаар кижилерни шагдаалар тоовас-даа, көрүп эрте бээр, чүге ындыын айтырарга, штраф төлээр акшазы чок дээр. Ол дээрге шагдааларның чурум дээш эвес, акша дээш ажылдап турары ол ышкажыл. Ол кудумчуда ужуп калган чыткылаар, кылыр чүвези чок кижилерге кудумчу ширбидип, чонга ажыктыг кандыг-бир ажыл кылдырза кандыг боор.

Херел МОНГУШ.
Кызыл хоорай.

АРАГАЛААШКЫННЫҢ КАРА ҮҮЛЕЗИ

Арага ишкениниң түңнелинде кижиниң эрткен болгаш бөгүнгү амыдыралында эки кылган үүлези, бүдүрүп чораан чол-кежии ис чок буступ дүжер. Чижээ, чоок кижилерин, төрелдерин, эргим ынак ада-иезин хүндүлевестей бээр. Кижиниң амыдыралының чаагай кезиин анаа-ла бир утка чок төндүрер коргунчуг айыыл үнүп келир. Араганы ижип ажыглаанындан бүгү-ле үүле-херек чартыы-биле, төнчүзүнге четпейн соксаар, ажыл-агыйы оскунар.

Бир эвес өг-бүледе арагалаар кижи бар болза, чүү болурул? Чоок кижизи эзирик көстүп турар болза,ажы-төлү, алган кадайы дыка сагышсыраар, муңгарап хилинчектенип туруп бээрлер. Өг-бүлениң шыдалы база кошкаар. Ажы-төлдүң карактарынга чогуш-кырышш, чарлыышкын көстүп эртер. Ол чорук уругларга багай салдар чедирип, олар ада-иезин хевээр өттүнүп болур, хандамыр, кадыкшылы база баксыраар.

Арагачы кижи чүгле өг-бүлезинге эвес, ниитилелге хүндүткел чок болур. Шыырак эзирий берген кижи бодунун-даа, өскениң-даа чажыдын шыгжап шыдавас, тө кааптар, ынчангаш хопчипке кирип, удурланыкчыларынга болгаш багай сеткилдиглерге аштырар, кыжыртыр.

Олар байырлал-даа хүннерин карартып каар. Байырлалдар судбиле төнер.

Арага ижерлер кадыкшылын чидирер, а соңгу оранга бо чуртталгадан чарылгаш, аштаан аң-мең, аза-четкер болуп, алдыы оранга эң-не чалгаа болгаш чартык мугулай амытан болур.

Тиилеттирбес Татхагатта мынча дээн: **"Арага дээрге эң-не күштүг оо-хоран-дыр».** Бо ачылыг сүмеден кандыг түңнелди үндүрүп болурул? Арагаже сиңниге берген чоруктан кандыг-ла-бир арга-биле уштунарын бодаар.

Кижи болуру чугула!

Ачылыг хайыралыг чурттал-гаңар бодап көрүңер!

Силерниң алыс чаагай хей-аъдыңарны, мага-бодуңарны бо чыдыг суг, кара үүле чыттыр баспазы-биле кызып оралдажып демисежип кириптиңер!

Еше Лодой РИНПОЧЕ,
Тыва Республиканың Камбы-лама эргелели.

БОДАНЫР-ДЫР

Моңзууланы ажылдадып,
Моон соңгаар боданыр-дыр.
Чуртталганы чурумчуткаш,
Чулуун ижип, сегерээр-дир.

Моортайлар, күскелер дег,
Подвалдар кезивес-тир.
Көңгүс куруг, аштап-суксап,
Контейнерлер чушкувас-тыр.

Тояанчы дээр атты-сыпты
Дораан, ырак шывадапкаш,
Бардамнарның,
дүржоктарның
Багай чаңын өттүнмес-тир.

Тендиңейнип чорааш чоорул,
Технарьже көрүнмес-тир.
Ажыг суксун чооглаарындан
Анчыгзынып, адырлыр-дыр.

Арын-бажым ыжык-хапык
Аза-четкер сагындырар,
Акша-көпей дилээринден
Ажыр чүткүп, адырлыр-дыр.

Рыноктуң быразындан
Ылавылап салдынмас-тыр.
Шаптыланган бодалдарны
Чазай тудуп, чаартыр-дыр.

Аалымга чана бергеш,
Ажы-төлүм азыражыйн.
Күзүрүмге борашпайн,
Хүн дег чырык чурттай
берейн.

Майтак идик кедип алгаш,
Базаарларже бажым сукпайн,
Контейнерлер чиндивейн,
Кончуг эки чурттай берейн.
Охемчик ОНДАР.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ

Тыва Республиканың Төп күрүне архивиниң ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң байдалдарын чурумчудар дугайында

2001 чылдың март 26 № 324 Кызыл хоорай

"Федералдыг күрүне архивтериниң ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң байдалдарын чурумчудар дугайында" Россия Федерациязының Чазааның 1999 чылдың ноябрь 26-да № 1301 доктаалынга Россия Федерациязының Чазак Даргазының оралакчызы В.И.Матвиенконуң 1999 чылдың декабрь 14-те № ВМ-П8-41973 болгаш 2000 чылдың август 28-те №ВМ-П8-24128 даалгаларынга дүүштүр база социал магадылалдарны хандырар, Тыва Республиканың Төп күрүне архивиниң ажылдакчыларының ажыл төлевириниң байдалдарын чурумчудар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. 2001 чылдың январь 1-ден эгелээш, Тыва Республиканың Төп күрүне архивиниң ажылдакчыларының шалыңын капсырылгада айытканын езугаар тургузар.

2. Тыва Республиканың Төп күрүне архивиниң ажылдакчыларының албан-дужаал аайы-биле шалыңын бо доктаалдың 1 пунктузунга айытканын езугаар төлээр:

а/ күш-ажылга чедиишкини, нарын, берге ажылы дээш албан-дужаал аайы-биле шалыңынга айда-ла 50 хуузун немей төлээр.

б/ ачы-хавыязы дээш албан-дужаал аайы-биле шалыңынга айда-ла дараазында хемчээлдерге немей төлээр:

Ажылының стажы (хуу-биле)
3-тен 8 чыл чедир 10
8-тен 13 чыл чедир 15
13-тен 18-тен чыл чедир 20
18-тен 23 чыл чедир 25
23 чылдан өрү 30.

в/ ажыл түңнелдерниң талазы-биле шаңналды ажылдакчының ажыл-чорудулгазының түңнелдерин барымдаалап, үстүү хемчээлин кызыгаарлавас;

г/ материалдыг дузаламчы.

Күш-ажылга чедиишкини, нарын, берге ажылы дээш ай санында немелде төлевирин, а ол ышкаш шаңналдарны ТР-ниң Төп архив албанының удуртукчузу доктаадыр.

3. Тыва Республиканың Төп күрүне архивиниң ажылдакчыларының шалың төлевириниң фондузун бадылаар үеде ажылдакчыларның шалыңын төлээринге көрген хөреңгиден аңгыда дараазында төлевирлерни чылда бир катап чорудуп болур:

күш-ажылчы чедиишкини, нарын, берге ажылы дээш шалыңының 2,5 хемчээлин;

ачы-хавыязы дээш шалыңының 2 хемчээлин;

шаңналдарны шалыңының 3 хемчээлинге;

материалдыг дузаламчыны шалыңының 2 хемчээлинге.

4. Күш-ажыл төлевириниң фондузунга "Чаңгыс аай тариф четкизинге үндезилээш бюджет адырының ажылдакчыларының күш-ажыл төлевириниң деңнелдеринге дифференциация дугайында" Россия Федерациязының Чазааның 1992 чылдың октябрь 14-те № 785 доктаалынга дүүштүр удуртур ажылга хамаарышпас ажылдакчыларга күш-ажыл төлевири кылырын база көөр.

5. Тыва Республиканың Төп күрүне архивиниң ажылдакчыларының албан-дужаал аайы-биле шалыңынга ачы-хавыязы дээш ай санында немелде төлевир кылыр ажыл стажын санаар чурумнуң дугайында Дүрүмну бадылаар.

Ш.ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазааның 2001 чылдың март 26-да № 324 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Төп күрүне архивиниң ажылдакчыларының албан-дужаал аайы-биле шалыңы

Удуртукчулар болгаш специалистер	
1. Архив директору	1400-1500 рубль
2. Директорнуң оралакчызы	1300-1400 рубль
3. Килдис начальниги	1100-1200 рубль
4. Килдис начальнигиниң оралакчызы, архив шыгжамырының эргелекчизи	1000-1100 рубль
5. Кол специалист	800-900 рубль.
6. Башкарар кол специалист	700-800 рубль
7. 1 категорияның специализи	600-700 рубль.
8. 2 категорияның специализи	500-600 рубль.
9. Специалист	400-500 рубль
10. Ажыл-агый эргелекчизи	400-500 рубль.

Тыва Республиканың Чазааның 2001 чылдың март 26-да № 324 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Төп күрүне архивиниң ажылдакчыларының албан-дужаал аайы-биле шалыңынга ачы-хавыязы дээш ай санында немелде төлевир кылырынга ажыл стажын санаарының чурумунуң дугайында ДҮРҮМ

I. Ниити чүүлдер

1. Тыва Республиканың Төп күрүне архивиниң ажылдакчыларының албан-дужаал аайы-биле шалыңынга ай санында немелде төлевирни ажылының ниити стажын барымдаалап, дараазында хемчээлдерге дифференциалдыг чорудар:

3-тен 8 чыл чедир стажтыгда айда алыр шалыңынга 10 хууну немээр.

8-тен 13 чыл чедир стажтыгда 15 хууну;

13-тен 18 чыл чедир стажтыгда 20 хууну;

23-тен өрү чыл стажтыгда 30 хууну немей төлээр.

2. Ачы-хавыязы дээш ай санында немелде алыр эргени берип турар Ыраккы Соңгу чүктүң, аңаа деңнээн черлерниң, Чөөн Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң районнарынга ажыл стажын чыл бүрүде санаар.

II. Ачы-хавыязы дээш немелде алыр эргениң ажыл стажын санаары

3. Ачы-хавыязы дээш немелде алыр эргени берип турар ажылдың ниити стажынга киирер ажылдар болза:

3.1. Россияның болгаш Тыва Республиканың архив албанының системазының организацияларынга ажылдаан үези;

федералдыг күрүне архивтеринге ажылдаан үези;

Россияның Федералдыг архив албанынга дорт чагырткан эртем болгаш өске-даа организацияларга ажылдаан үези;

Россия Федерациязының субъектилериниң архив херектериниң эргелел органнарынга, аңаа чагырткан организацияларга Төп күрархивтиң кол ажыл-чорудулгазында албан-дужаалдарга ажылдаан үези хамааржыр.

3.2. Күрүне эрге-чагыргазының федералдыг органнарының, РФ-тиң субъектилериниң болгаш Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органнарының архивтеринге;

Россияның күрүнениң Гуманитарлыг университединиң төөгү-архив институдунга, өске-даа дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлеринге архивтерге болгаш херек эмгелээр кадрлар белеткээр профессор-башкы албан-дужаалдарга ажылдаан үези кирер.

3.3. 1991 чылдың декабрь 31-ге чедир архивтерге доктаамал үндезинге ажылдаан үези;

ССРЭ Президентизиниң, эвилелдешкен республикалар президентилериниң аппараттарынга ажылдаан үези;

ССРЭ-ниң Дээди Совединге, ооң Президиумунга, эвилелдешкен республикаларның Дээди Советтериниң Президиумнарынга, автономнуг республикаларның, край, областарның улус депутаттарының Советтеринге, автономнуг областарның, автономнуг округтарның, район, хоорайларның, суурларның улус депутаттарының көдээ Советтеринге ажылдаан үези;

ССРЭ-ниң Сайыттар Чөвүлелинге, ССРЭ-ниң Сайыттар Кабинединге, ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйын оперативтиг башкарар талазы-биле комитетке, күрүнелер, республикалар аразының комитединге, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Сайыттар Чөвүлелдеринге (Чазактарынга) край, областарның улус депутаттарының Советтеринге;

ССРЭ-ниң яамыларынга, ведомстволарынга, оларның органнарынга;

ССРЭ-ниң конституусчу хайгаарал комитединге, ССРЭ-ниң контроль палатазынга, күрүне контроль органнарынга күрүне арбитражының, судтарның, ССРЭ-ниң прокуратура органынга ажылдаан үези;

бүгү деңнелдерниң партия, профэвилел органнарынга ажылдаан үези кирер.

3.4. 1991 чылдың декабрь 31-ге чедир партия органнарының архив фондуларын тургузарынга холбашкан албан-дужаалдарга ажылдаан үези, ону федералдыг күрүне архивтери болгаш Тыва АССР-ниң Төп күрүне архиви хүлээп алган.

3.5. Күрүне эрге-чагырга органнарының ажылдакчыларының олар өөредилге черинге өөрениринге чедир архив албан черлеринге ажылдап турган, мергежил бедидер, эде белеткээр черлерге өөренген үези;

3.6. Ажылдакчы кижи күрүне архивинге ажылдап турган, кадрлар билии бедидер болгаш эде белеткээр өөредилге албан черлеринге өөренген үези;

3.7. Амгы хоойлужудулгага дүүштүр шериг албаны эрттирген үези;

3.8. Бир эвес ажылдакчы кижи күрүне архивиниң системазынга ажылдап турган, чаш уруун үш харга чедир азыраары-биле шөлээге турган үези.

III. Ачы-хавыязы дээш немелдени санаары, төлээри

4. Ачы-хавыязы дээш немелдени ажылдакчының албан-дужаалын барымдаалап ай санында шалың-биле кады төлээр. Өске ажылды түр күүседип турган болза кол ажылының шалыңын езугаар санап бергеш, төлээр.

5. Ачы-хавыязы дээш немелдени ортумак шалыңны санаар бүгү таварылгаларда барымдаалаар.

6. Ачы-хавыязы дээш немелдени ол немелдениң хемчээлин өскертир азы төлээр эрге тургустунган бүгү таварылгаларда төлээр.

7. Шалыңга немелделерни күш-ажыл стажын тодарадыр комиссия киирген соонда, ТР-ниң Төп күрүне архивиниң директору кылыр.

8. Ажылдакчы кижи ажылындан үнген таварылгада ачы-хавыязы дээш немелдени түңнел санажылга кылырда ажылдаан үезин барымдаалап төлээр.

IV. Ачы-хавыязы дээш немелде алыр эргени бээр ажыл стажын тургузары

9. Ачы-хавыязы дээш немелде төлевир кылыр ажыл стажын күш-ажыл стажы доктаадыр комиссия тодарадыр.

10. Комиссияның составын Тыва Республиканың күрүнениң архив албаны-биле дугурушкаш, Төп күрүне архивиниң директору бадылаар.

11. Ажылдың ниити стажын тодарадыр кол документ болза күш-ажыл дептери болур.

V. Ачы-хавыязы дээш немелде санаар чурумга контроль

12. Тыва Республиканың Төп күрүне архивиниң ажылдакчыларынга төлээр ачы-хавыязы дээш немелделерниң хемчээлин эде көөрү дээш харысалгалыг болурун кадр албанынга дагзыр.

13. Ачы-хавыязы дээш немелде төлээр ажыл стажын доктаадыр айтырыглар талазы-биле азы ол төлевирниң хемчээлин эде көөр талазы-биле күш-ажылчы маргылдаалар үнүп келзе, оларны хоойлужудулгада көрген чурумну езугаар шиитпирлээр.

ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың иштики агаар оруктарынга пассажирлерниң агаар транспорту-биле аргыжылга өртектериниң дугайында болгаш чедимчези эвээш хамаатыларга адрестиг деткимче көргүзериниң дугайында

2001 чылдың март 6 № 253 Кызыл хоорай

ТР-ниң Чазааның "Республиканың иштики шугумнарынга агаар транспорту-биле пассажир аргыжылгазының чиигелделиг өртектерин бадылаар дугайында" 2000 чылдың июнь 13-те № 518 болгаш "Тыва Республиканың Чазааның 2000 чылдың июнь 13-теги № 518 доктаалынга немелделер болгаш өскерилгелер киирер дугайында" 2000 чылдың октябрь 5-те доктаалдары-биле республиканың чедери берге кожууннарда доктаамал чурттап турар чонунга агаар транспорту-биле аргыжылганың чиигелделиг өртектерин бадылаар.

Агаар транспорту-биле пассажирлер аргыжылгазының хостуг өртектеринче шилчиир сорулга-биле база чедимчези эвээш хамаатыларга адрестиг дузаны кадары-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаатканы болза:**

1. 2001 чылдың март 10-дан эгелээш, Тыва Республиканың иштики шугумнарынга агаар транспорту-биле пассажирлер аргыжылгазының хостуг өртектерин тургузар.

2. ТР-ниң иштики шугумнарынга агаар транспорту-биле чедимчези эвээш хамаатыларның аргыжар билеттерин садып алырынга адрестиг деткимчени көргүзер дугайында чурумну бадылаар (кошкан).

3. Тыва Республиканың Саң яамызы "2001 чылда ТР-ниң республика бюджединиң дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузун езугаар чедимчези эвээш хамаатыларга адрестиг деткимчени хандырары-биле авиааргыжылганың өртектер ылгалдарын дуглаары-биле Мөңгүн-Тайга, Тожу кожуун чагыргаларын, Шынаа сумузун болгаш ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде яамызы акшаландырарын хандырар.

4. Тыва Республиканың Саң яамызы "2001 чылда республика бюджединиң дугайында Хоойлуга чогуур өскерилгелерни киирер.

5. Республиканың кожууннарында чурттап турар чедимчези эвээш хамаатыларның агаар транспорту-биле аргыжылгазының үстүкү хемчээлин 2001 чылдың март 10-дан эгелеп доктаадып, тургузар.

6. Тываның агаар оруктары" ААН, Тожу, Мөңгүн-Тайга кожууннарның, Шынаа сумузунуң чагыргалары, ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде яамызы чедимчези эвээш хамаатыларның херек кырында аргышканының дугайында отчетту ТР-ниң Саң яамызынга квартал санында киирер.

7. Чедимчези эвээш хамаатыларның доктааткан өртектер-биле аргыжар рейстерин күүседир чурумунуң дугайында керээлерни чарарын "Тываның агаар оруктары" ААН-ге болгаш кожууннар чагыргаларынга сүмелээр.

8. ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде яамызы, Тожу, Мөңгүн-Тайга кожууннарның база Шынаа сумузунуң чагыргалары чедимчези эвээш хамаатыларга адрестиг деткимче көргүзерин доктаамал контрольдаар.

9. 2001 чылдың март 10-дан эгелээш, ТР-ниң Чазааның "Тыва Республиканың иштики шугумнарынга агаар транспорту-биле пассажир аргыжылгазының чиигелделиг өртектерин бадылаар дугайында" 2000 чылдың июнь 13-те №518 доктаалын болгаш бо-ла № 518 доктаалга өскерилгелер болгаш немелделер киирер дугайында 2000 чылдың октябрь 5-теги № 1028 доктаалын күш чок деп санаар.

10. Бо доктаалдың күүселдези дээш контроль чорударын ТР-ниң Чазак Аппарадының социал хөгжүлде департаментизинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазак Баштыңының бирги оралакчызы В.ОЮН.

Тыва Республиканың Чазааның 2001 чылдың март 6-да № 253 доктаалы-биле хүлээп алган

Тыва Республиканың чедимчези эвээш хамаатыларының агаар транспорту-биле аргыжарынга адрестиг деткимче көргүзер дугайында ЧУРУМ

1. Адрестиг деткимче алыр кижилер

Чедимчези эвээш, адрестиг деткимче алыр кижилер болза Мөңгүн-Тайга, Тожу кожууннарда, Шынаа сумузунда доктаамал чурттап турар болгаш "Үш-Белдир" курортка эмнениp баар, чедимчези эвээш кижилер;

кижи бүрүзүнге онааштыр ортумак орулгазы Тыва Республиканың Чазааның 2000 чылдың декабрь 15-те № 224 доктаалында айыткан чурттап болуруну адаккы хемчээлинден эвээш орулгалыг чедимчези эвээш хамаатылар;

Тыва Республикада болгаш оон дашкаар өөредилге черлеринде өөренип турар студентилер;

шериг албанныглар болгаш курлавырже халашканнар;

хосталгазын казып шииттиргеш, хосталган кижилер болур.

2. Адрестиг деткимчени көргүзери болгаш ооң механизми

Адрестиг деткимчени Тыва Республиканың Саң яамызы Мөңгүн-Тайга, Тожу кожууннарның, Шынаа сумузунуң чагыргаларынче, ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде яамызынче көрдүнген хөреңгини шилчидип, көргүзер.

Бо кожууннарның болгаш сумунуң чагыргалары авиабүдүрүлге чери-биле керээ чаргаш, "Тываның агаар оруктары" ААН-ден ооң белеткээни, доктааткан хевирниң талоннарын садып алыр. Адрестиг деткимче херек кижилерниң даңзызын кожуун чагыргазы, күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде килдистери-биле кады тургузар, ол-ла чагырга черлери ужудуушкуннар маршруттарын, ужар кижилерниң аттарын бижээн талоннарны хамаатыларга бээр. Оон соонда пассажир алган талонун авиабүдүрүлгениң кассазынга дужаагаш, бадылап, доктааткан өртекти төлээр.

3. Адрестиг деткимчени көргүзериниң чуруму

Адрестиг деткимчени Тыва Республиканың күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде органнарының шиитпирин езугаар адрестиг деткимче алыр эргелиг хамаатыларга чурттап турар черлериниң аайы-биле бээр.

Адрестиг деткимчени хамаатының хууда бижимел билдириишкининге үндезилеп тыпсыр. Билдириишкинни өг-бүлезиниң, ажаап-тежээкчизиниң өмүнээзинден күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде органынга чурттап турар чериниң аайы-биле киирер, билдириишкинге өг-бүлезиниң составының, орулгаларының, өнчү-хөреңгизиниң, өнчү ээзи болур эргезиниң дугайын айтыр.

Билдириишкин ээзиниң медээлерин күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде органнары немей хынааш, актыларны тургузар.

Адрестиг деткимче көргүзер дугайында бо Чурумда айыткан документилерни киирген организациялар шын медээлер бергени дээш харыылаар.

Меге медээлер азы документилер киирген хамаатылар күрүнеден немей төлеткен акшазын хоойлу езугаар дедир эгидер.

Кижи бүрүзүнге онааштыр орулганы, орулгалар учедун, ооң иштинде, хуу өнчүден орулгаларны "Күрүнениң социал дузаламчызының дугайында" 1999 чылдың июль 17-деги Федералдыг хоойлуга дүүштүр доктаадыр.

Адрестиг деткимчени дүрген эмнедиринден, кижи ажаарындан аңгыда, чылда баар-кээри-биле катай ийиден хөй эвес, а "Үш-Белдир" курортче кээр-баары-биле бир катап киирип болур.

Адрестиг деткимче көргүзер хөреңгини Тыва Республиканың Саң яамызы "Тываның агаар оруктары" ААН-ниң болгаш чогуур кожууннарның болгаш сумунуң күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде килдистериниң аразында керээге үндезилээш, чагыргаларның бадылаан даңзызынга дүүштүр шилчидер. Хамаатыларның даңзызын бо Чурумга дүүштүр кожууннарның күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде килдистериниң шиитпирлеринге үндезилеп тургузар.

Күрүнениң "Коммунальщик" унитарлыг бүдүрүлгези хандырып турар, республиканың чуртталга фондузунда чурттап турар чоннуң чурттаар оран-сава болгаш коммунал ачы-дузазы төлээр өртектерни бадылаар дугайында

2001 чылдың февраль 27 № 218 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының "Федералдыг чурттагa политиказының үндезиннериниң дугайында" Хоойлузунга, РФ-тиң Чазааның "Чурттагa болгаш коммунал ачы-дуза төлевирин сайзырaңгайжыдар дугайында" 1999 чылдың август 2-де №887 доктаалынга, Тыва Республиканың Чазааның "Тыва Республиканың девискээринге коммунал ачы-дузазы көргүзериниң Дүрүмүн бадылаар дугайында" 1997 чылдың май 30-де доктаалынга дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Күрүнениң "Коммунальщик" унитарлыг бүдүрүлгезиниң (КУБ) хандырып турары, республиканың чурттагa фондузунда чурттап турар чоннуң коммунал ачы-дузазы дээш квартира өртээниң хемчээлин болгаш тарифтерин бадылаар (кошкан).

2. "Коммунальщик" КУБ (Ооржак) доктааткан чурумга болгаш чыл санында бадылаар федералдыг стандарттарга дүүштүр чурттагa төлевиринге болгаш коммунал ачы-дузазынга субсидияларны хамаатыларга бээрин боттандырар:

чурттаар шөлдүң социал нормалары;

чурттаар нийти шөлдүң 1 дөрбелчин метринге чурттагa-коммунал ачы-дузазы көргүзериниң үстүү өртээн айтыр;

чурттагa болгаш коммунал ачы-дузазы төлээринге хамаатыларның хууда чарыгдалдары өг-бүлениң орулгаларын каткан хемчээлдиң 20 хуузу болур;

3. Бо доктаал ону албан езузу-биле парлаан хүнден эгелеп күштүг болур.

4. Бо доктаалды күүседири дээш контроль чорударын тудуг болгаш чурттагa-коммунал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле күрүне комитединге (Фан Че Ир) дагзыр.

Ш. ООРЖАК.

Тыва Республиканың Чазааның 2001 чылдың февраль 27-де № 218 доктаалы-биле бадылаан

"Коммунальщик" КУБ-туң хандырып турары, республиканың чурттагa фондузунда чурттап турар чоннуң коммунал ачы-дузазы төлээр хемчээлдери болгаш тарифтери

1. Инженер дериг-херекселдерин, нийти ажыглал черлерин хандырганы, септээни болгаш бажың чанының девискээрин ажаап-карактааны дээш төлевирлерниң доктааткан түңнери

1.1. Лифт болгаш бок төгер чери чок бажыңнарга нийти шөлдүң 1 дөрбелчин метринге (рубль-биле)	1,65.
1.2. Ол-ла бажыңнарга нормадан ажыр шөл дээш	1,90.
1.3. Ол-ла бажыңнарга куруг турар өрээлдер дээш	2,81.
2.1. Лифтилиг бажыңнарга	2,06.
2.2. Ол-ла бажыңнарга нормадан ажыр шөл дээш	2,38.
2.3. Ол-ла бажыңнарга куруг турар өрээлдер дээш	3,51.
3.1. Бок төгер хоорзалыг бажыңнарга	1,82.
3.2. Ол-ла бажыңнарга нормадан ажыр шөл дээш	2,08.
3.3. Ол-ла бажыңнарга куруг турар өрээлдер дээш	3,09.
4.1. Бок төгер шөлдүг, лифтилиг бажыңнарга	2,23.
4.2. Ол-ла бажыңнарга нормадан ажыр шөл дээш	2,57.
4.3. Ол-ла бажыңнарда куруг турар өрээлдер дээш	3,79.
5.1. Чартык чаагайжыткан бажыңнарга, общежитиелерге	1,32.
5.2. Ол-ла бажыңнарга нормадан ажыр шөл дээш	1,52.
5.3. Ол-ла бажыңнарга куруг турар өрээлдер дээш	2,25.
6.1. Чаагайжытпаан болгаш ирээн бажыңнарга	0,82.
6.2. Ол-ла бажыңнарга нормадан ажыр шөл дээш	0,95.
6.3. Ол-ла бажыңнарга куруг турар шөл дээш	1,40.

2. Коммунал ачы-дузазы төлээриниң тарифтери

1.1. Ванналыг, канализациялыг, изиг суглуг бажыңнарга	12,92.
1.2. Ванналыг, канализациялыг, изиг суг чок бажыңнарга	10,10.
1.3. Суг хоорзалыг, ынчалза-даа туалет, ванна чок бажыңга	5,33.
1.4. Соок суглуг, канализациялыг обжещитиелерге	6,30.
1.5. Ол-ла черлерге суг киирбээнде	3,20.
1.6. Кудумчуда суг колонказындан суг кииргенде	1,6.
1.7. Скважина хевирниң суг колонказындан суг-биле хандырганда	6,70.
2.1. Изиг суглуг төпчүткен системалыг бажыңнарга	3,48.
2.2. Одалга системазындан изиг суглуг бажыңнарга	3,04.
2.3. Изиг суг-биле хандыртынган общежитиелерге	2,80.
3.1. Төпчүткен системадан изиг суглуг бажыңнарга	41,21.
3.2. Одалга системазындан изиг суглуг бажыңнарга	37,53.
3.3. Изиг суглуг общежитиелерге	32,96.
4. Одалга	
4.1. Төпчүткен системадан одалгалыг бажыңнарга	3,48.
4.2. Ол-ла бажыңнарда ээн турар өрээлдерге	5,26.
5. Бокту сөөртүрү	
5.1. Хөй каът бажыңнардан сөөртүрү (бир кижиден рубль-биле)	5,67.
5.2. Чаңгыс каът бажыңнардан болгаш чаагайжытпаан чурттагa фондуларындан	6,71.

В.САВИНЫХТЫҢ, Б.КЕНЕШТИҢ, В.БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырттырган чуруктары.

КӨРҮШТҮГ, ЧАРАШ-ДАА БОЛЗА...

Тыва спортчуларның база бир байырлалы Тываның бирги Президентизиниң кубогу дээш хол бөмбүүнге маргылдаа июль 21-де доозулган. Бо маргылдааның көрүкчүлериниң саны чыл келген тудум өзүп, чамдык улус сиген кезилдезин безин кезек үеде соксадып кааш, уруглары база боттары-даа маргылдаа көөрү-биле Кызыл хоорайда чедип кээп турарлар.

Кожууннардан келген командалар 3 аңгы бөлүктерге ойнаан. Херээжен спортчуларның бирги бөлүүнге Чеди-Хөл, Каа-Хем, Тожу, Чаа-Хөл ойнааш, Каа-Хем кожууннуң командазы тиилээш, ийиги бөлүкке Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Кызыл, Мөңгүн-Тайга, Чөөн-Хемчик кожууннарның арызындан Барыын-Хемчик кожуун командазы, Таңды, Өвүр, Эрзин, Бай-Тайга, Бии-Хем кожууннарның командаларындан Бай-Тайга кожуун командазы шылгарап, база бо бөлүктерге ийиги черлерни алган Тожу, Чөөн-Хемчик, Эрзин командалары-биле түңнел оюннарже киргеннер.

Хоорай командаларынга ТКУ, Ак-Довурак, педколледж, медучилище болгаш Эне-Сай командалары ойнаан. Бо бөлүкке шыырак белеткелдиг, дуржулгалыг аныяк спортчулар колдап турганын демдеглеп каары артык эвес. Чидиг демиселдиң түңнелинде Тываның күрүне университединиң командазы бирги, педколледжтиң спортчулары ийиги черни алган.

Эр улустуң командалары бирги бөлүкке Чаа-Хөл, Таңды, Мөңгүн-Тайга, Барыын-Хемчик ойнааш, Барыын-Хемчик бирги, Чаа-Хөл ийиги черни алгаш, ийиги бөлүкке Бии-Хем,Улуг-Хем, Өвүр, Каа-Хем ойнааш, Каа-Хем бирги, Улуг-Хем ийиги, үшкү бөлүкке Сүт-Хөл, Кызыл, Чеди-Хөл, Чөөн-Хемчик командаларының арызындан Сүт-Хөл тиилээн, Чеди-Хөл ийиги черде болган.

Хоорайның командаларындан КАИ командазы бирги, ТКУ ийиги черни алгаш, түңнел оюннарже кирген.

Херээжен командалардан Барыын-Хемчиктиң командазы түңнел оюннарның тиилекчизи болуп, Президентиниң кубогу дээш хоорай командаларындан бирги черни алган ТКУ-нуң командазы-биле ойнаар эргени чаалап алган. Эр улус арызынга КАИ командазынга удур ойнаар эргени Сүт-Хөл командазы чаалап алган.

Хоорайның эр улус командаларындан бирги чер дээш болган оюн дыка хөй көрүкчүлерни хаара тудуп, чидиг демиселге эрткен. ТКУ-нуң оолдар командазы эрткен чылын бо маргылдааның тиилекчилери болганын утпаалыңар. Ынчангаш КАИ командазынга бо тиилелге дыка чидиг демиселдиң түңнелинде чедип алдынган. Көдүрүкчү Белек Саая эштеринге бөмбүктү салып бээрге, Буян Салчак, Тимур Саая суглар КАИ-ниң шөлүнче чаңгыс эвес удаа дедир ажыртынмас согугларны киир салып турдулар, ынчалза-даа тиилелге оларныы эвес болган. Херээжен спортчуларның оюнундан Барыын-Хемчик кожууннуң болгаш Каа-Хем кожууннуң командаларының оюнун сонуургап көрдүм. Маңаа хоочуннарның дуржулгазы биле аныяктарның күжү маргышкан деп болур. Каа-Хемниң ойнакчыларының назы-хары улгады берген болгаш, беш мегези, алды аргазы-биле, херек апарганда,күжүн ажыглап, Айлана Доржу, Франческа Дун, Шончалай Иргит, Айлана Иргит халдап турбуже, барыын-хемчикчилерниң халдакчылары Чойгана Донгак, Аржаана Саая, көдүрүкчүзү команданың "мотору" Шончалай болгаш камгалакчылары дуржулга-даа, күш-даа барын бадыткап, каа-хемчилерге алдыртпайн бардылар.

Университеттиң уруглар командазы-биле барыын-хемчикчилерниң оюну баштайгы партияда чидиг болзажок, сөөлгү ийи партияда келир үениң башкылары барыын-хемчикчилерге тиилелгеже идегел бербейн барганнар. Олары та турупканы ол чүве, та шаа ол болган чүве, сан арызында ылгал дыка улуг болуп, 3:0 сан-биле ТКУ-нуң командазынга уттуруп алганнар.

КАИ командазы биле сүт-хөлчүлерниң арызында оюн база ындыг болган. Баштайгы партиялар 25:13 сан-биле КАИ командазының тиилелгезибиле төнген.

Сөөлгү партияга харын бичии шимченип, каижилер ийи санны улаштыр аптарга,Мартис хөделип согарга, баштайгы сан оларга келген. Аай-дедир сүржүп, чеже-даа кызып ойнааш, 20:25 санга Сүт-Хөл командазы КАИ командазынга уттургаш, база катап шилчип чоруур кубокту алыр арга чок болганнар.

Ынчангаш бо чылгы кубоктар ТКУ-нуң уруглар командазы болгаш ГАИ командазынга келген.

Оюн соонда чемпионнарның болгаш шаңналдыг черлерже үнген командаларның кежигүннери тиилекчилер парадынга чыскаалыпкан.

Олимпийжи белеткел төвүнүң начальниги В.М.Кара-Тоннуг чүве чугаалааш, деткикчилер-биле таныштырган. Ол ышкаш эң аныяк киржикчилерге: Сылдыс Молдуууга(Улуг-Хем), Солаңгы Достайга (Өвүр) тускай шаңналдарны тыпсып, бо кончуг улуг байырлалдың эң амданныг кезээ шаңнал тыпсырынче кирген. Эки ойнакчылар деп шаңналдарга Ирина Киркунова(ТКУ), Наташа Венедиктова(педколледж), Шончалай Хомушку(Барыын-Хемчик), Гурам Шитиков(КАИ), Белек Саая(ТКУ), Чингис Шойнуу(Улуг-Хем) төлептиг болганнар. Лазо Монгуш, Семен Очур, Валентин Бапый-оол, Михаил Баазан, Марта Монгуш, Николай Кувезин—олар эки судьялар деп үнелеттиргеннер. ТКУ-нуң күш-культура кафедразының башкызы Семен Очур РФ-тиң Олимпий комитединиң "Хүндүлүг демдээ"-биле база шаңнаткан.

Кожуун командаларының арызынга шаңналдыг черни алган командаларга диплом, медаль, өртектиг шаңналдарны РФ-тиң Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң кежигүнү Ч.А.Удумбара,"Тывахарылзааинформнуң" чиңгине директору, Улуг Хуралдың депутады Д.К.Донгак, Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлде яамызының сайыды Д.Ш-Д.Хертек, ТКУ-нуң ректору Н.Г. Дубровский, ТР-ниң парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле күрүне комитединиң даргазы О.С.Шириндүү олар тывысканнар.

Бо сес дугаар эртип турар Тываның бирги Президентизиниң кубогу дээш хол бөмбүүнге маргылдааның ийиги шаңналының эдилекчилеринге шаңнал кылдыр медаль, диплом болгаш 500 долларны тывыскан. Маргылдааның тиилекчилери бүрүзүнге 1000 долларны, медаль, диплом болгаш туржуп турганы шилчип чоруур кубокту С.Ы.Ооржак биле бо маргылдааның кол "буруулуг" кижизи Ш.Д.Ооржак тывыскан.

Сүт-Хөл командазының кежигүннери Шериг-оол Дизижиковичиге хол бөмбүүнүң Тывага сайзыралын деткип турары дээш өөрүп четтиргенин илередип, команданың шупту кежигүннери ат салган бөмбүктү болгаш хоолаан чурукту белек кылдыр юбилейин таварыштыр сунган.

—Силер бүгүдеге чылыг сөстериңер дээш четтиргеним илеретпишаан, келир чылгы маргылдаага аарыкчылар арызынга мөөрейни чарлаарын дыңнадып тур мен—деп, Шериг-оол Дизижикович бо спортчу маргылдааның байырлыг хаашкынынга түңнел сөстү чугаалады.

Маргылдаа үезинде янзы-бүрү кижилер-биле ужуражып, оларның санал-бодалын солун дамчыштыр чырыдарын аазаан мен.

Байлак Лукеевна КОНГАА: — Бодум алыс күш-культура башкызы болгаш, оюнну улуг сонуургал-биле көрүп келдим. Аныяк үемде,1965–1970 чылдарда, Барыын-Хемчик кожууннуң командазы дээш Шериг-оол Дизижикович суглар ойнап чоруп турдувус. Ынчан бо паркка мындыг хөй ыяштар турбаан, бөмбүктү кайы ырактан тыртып эккээр чүве болбазыкпе. Бо маргылдаада ийи уруум ойнап турлар. Педколледж командазында Долгармаа Оножаева, ТКУ-да 4 дугаарлыг ойнакчы Сай-Суу Конгаа.

Эрес КЫРГЫС:—Назы-хары улгады берген судьялар ажылдатпас болза эки-дир деп бодаар-дыр мен. Шөлдүң иштинге бөмбүк кээп ужарга, дашты деп айтыр. Чайып турар деп көрүкчүлер хорадаар-дыр. Мен бодаарымга, шаа ол хире.

Динаида САРЫГБАЙ:(Каа-Хем кожуун, ойнакчы)— Кожуунувус даргалары спортче кичээнгей салбас, кожуунга бүдүн чылда спорт дээш чүгле 10 муң рубль үндүрүп бээрге, чедер деп санап турары хомуданчыг. Командавыс эвээш акша алган болганындан аалчылар бажыңы дугайында бодаар хамаанчок, чемнени, чанар акша чок болуп тур бис.

Оюмаа ООРЖАК(Бай-Тайга кожуун, ойнакчы):—Маргылдааны мындыг хевирлиг системага эрттирип турары, бир талазында, кедээ спортчулар түңнел оюннарже кирер аргалыг болур, өске талада, дыка хөй командаларны уткаш турупкан кедээ команда-биле каш команда-биле ойнааш дыштыг кылаштап турган командa ойнаарга, кайызы тиилээр деп бодаар силер. Сөөлгүлери болбайн канчаар. Оон ыңай Эрзин кожууну төлээлеп турар команда ТКУ-нуң командазы ышкажыл. Ону мандат комиссиязы билип тургаш-ла, ыттавас,мында акшалар улуг рольду ойнаан деп санаар мен.

ТҮҢНЕЛ СӨС ОРНУНГА: Чоннуң культурлуг амыдыралче сонуургалын, аныяк-өскенниң күш-дамыр сайзыралын быжыглаар дээн ышкаш чидиг айтырыглар Россия деңнелинде көдүрлүп турбуже, чамдык кожууннар бо талазы-биле ажылдаар туржук, боттарының тус черниң аныяктарын деткивейн, өске албан черлери-биле чараш эвес сүлчээ кылып, кезек үеде киир бижидилгелер кылып, хоорай ойнакчыларын кожуун ойнакчылары кылдыр үндүрүп турары чаржынчыг. Кожуун даргалары, паспорт столдары чон караа мегелээр сүлчээни деткип турарын бөдүүн көрүкчүлер буруу шаап турдулар. Ооң орнунга боттарыңарның аныяктарыңар деткип көрүңер. Каа-Хем, Эрзин дээрге Чаа-Хөл, Мөңгүн-Тайга кожууннарга бодаарга, хөй чурттакчы чоннуг кожууннар-дыр, ынчангаш шилип алыр арга база мында бар. Моон соңгаар мындыг чаржынчыг чүүлдер илеревезин күзеп, келир чылгы маргылдаага чедир байырлажып алыылыңар.

Айлаң ДАРЖАА.

Директорлар болгаш малчыннар

КҮШ-АЖЫЛ КЕРЭЭЛЕРИ

• Чырыкче үнмээн чагаа.
• Удуртукчу биле хойжу

Республикада көдээ ажыл-агыйның көскү организакчызы Ө-С.А. Ооржак «Мөген-Бүрен» күрүне каттышкан бүдүрүлгени удуртуп турар. Өске черлер-биле деңнээрге, Өшкү-Саар Аракчаевнаның директорлааны ажыл-агый хонаш-турлаглар, одар-белчиирлерин бүдүн-бүрүн камгалап арттырган. Бо талазы-биле дыңнадыг-медээлер «Шын» солун, «Тыва» телеканалдарга чылдың баштайгы чартыында үнгүлээн. Өрү-куду чоруп, республика, Сибирь федералдыг округта девискээрлерниң удуртукчулары, специалистери болгаш сайгарлыкчылары-биле дугуржуп, аар чүъкту бодунче тыртып ап келген.

Ылаңгыя, чижээ, долгандыр хүрээлели Соңгу чүк деңнелдиг Мөген-Бүрен хемге биче ГЭС-тиң ажыттынганы. Чурттуң Азий кезиинге ук болуушкун онзагай төөгү. Саян-Шушенское суг шыгжамыры дег улуг уржуктарны биче гидростанция кайын тургуза бээр ийик. Суг күжүн ажыглаарының бир шенелдези болуп, ук барымдаа төөгүге артып калыр.

Чогаалчы Монгуш Өлчей-оолдуң «Хөөрээрниң чугаалары» деп номунуң хөөремик аяны-биле алырга, Өшкү-Саар кыс-даа болза, эрес дарга. Мал бажы онча-менди, садыг-саарылга шуудап-ла турар болза, удуртукчунуң эр-кызында кандыг-даа ылгал чок. Чон удуртукчу кылдыр кымны-даа хүлээп алыр. Чогум адыг-чарыш, адаан-мөөрей, аас-дыл кырынга изиг-изиг месилдежиишкиннер турбайн канчаар. Амыдырал-чурталганың бурунгаар базымын чижилге оштап чыдар. Ооң уржуу-биле «Мөген-Бүрен» күрүне каттышкан бүдүрүлгеден бир чагаа чоокта «Шынга» келген. Авторлары – «бөлүк малчыннар». Чагаада хол үжүүн билбес болганым хараaданчыг. Шак ындыг хол үжүүн чагаа килдизинден база тыппадым. Хол үжүүн билир болза, байдал өске. Ынчан чигзиниишкин турбас.

Албан езузунуң документизинге фамилия, ат, адазының ады паспорт езугаар турар. Шынзыдып турар таңма база артык эвес. Ук бүгү чүүлдер бижимел бадыткал болгаш шынзылга. Чагаада көдүрген айтырыг чаңгыс. Ол дээрге күш-ажыл керээзи болгаш ооң күүселдезиниң дугайы. Чагаа ээлериниң демдеглеп турары-биле алырга, удуртукчу-биле мал кадарчыларының аразында чарган керээлер сагыттынмайн турар. Чогум ол дугайын бадыткаан чаңгыс бижик-даа коштунмаан. Чүүл, хемчег бүрүзү бадыткалдыг, шынзылгалыг болуру кымга-даа билдингир.

Ажык-чарлыг чорукту шынзыдып турар бадыткалдар чокта, шыны херек, чагаа парлаттынмайн барган, чырыкче үнмээн. Саазыннардан тургустунган херек эмгелели – **керээлер (дугуржулгалар) акша-хөреңгиден-даа үнелиг. Албан езузунуң документилерин «Үнелиг саазыннар» («Ценные бумаги») деп хоойлу-дүрүм езугаар көөр.** Ону херекке албазы – акша-хөреңги, өске-даа чүүлдерге ойнадыышкынга таварыштырар. Сөөлүнде шимченирге, херектер удаажыраар.

Күш-ажыл керээлери кайы-даа талага харыысалганы онааштырар. Бот-боттарын билчири, деткижери – керээниң кол негелдези. Аңаа хамаарыштыр бир чижек. Өвүр кожуунда «Торгалыг» совхоз кооперативтер кылдыр үүрмектелгеш, кол фондуларын, малының бажын оранчок кудулаткан. Өске арга чок болган. Ажыл-агый бөгүнде күрүне каттышкан бүдүрүлге кылдыр чаарттынган. Шуут куруг болбаанын эрткен чылдың кыштаглаашкыны көргүскен. Бүдүрүлгениң амгы удуртукчузу, мурнуку чылдарда совхоз директору, кожуун чагыргазының даргазы чораан Алексей Куулар «Шынга» эрткен неделяда хойжу Бүрбү Донгак-биле кады кире дүшкен.

— 1995 чыл биске кончуг берге болду. Шалың орнунга шээр мал үзери, мал бажын камхайыра чокка чарыгдаары эмин эртип турду – деп, Бүрбү Төмүрович меңээ тайылбырлады.

Ол мурнуку чылдарда чолаачылап, чылгычылап чораан. 1992 чылда кооператив хоюн хүлээп алгаш, ооң бажын камгалап арттырарын бот-хууда хүлээнип алган. **Чаш малды үзүүшкүнге берип турза-даа, төрүүр башты камгалаары-биле ол улуг ажылды чоруткан.** Суму, кожуун, республикада ат-алдары бедик хойжу-биле удуртукчулар, специалистер маргыжарындан дидинмээн. Ажылгыр, чиик адак, хонаш-турлаг санында чуртталга бажыңчыгаштарын тудуп алган малчын бодунуң изиг чүткүлү, сөглээн сөзүнге шынчызы-биле ылгалдыын хүндүлеп көрген.

> *Күш-ажыл керээлери кайы-даа талага харыысалганы онааштырар. Бот-боттарын билчири, деткижери – керээниң кол негелдези.*

Чогаалчы — эки бижиттинген ному-биле салгалдарга сурагжып артар. Мен малчындыр мен. Малым, чурттаар орансавам-биле чер кырынга ис арттырар мен — деп, ол сеткилин ажытты.

Одар-белчииринден аңгыда, мал чеми белеткээр дөрт шөлдүг. 50 гектар шөлде меде өстүрүп турар. Ооң дүжүдүн чыл санында ийи катап ажаап алыр.

Бүрбү Төмүрович хөй ажы-төлдүг, уруг-дарыының келир үези дээш, боттуг хемчеглерни ап турар. Эң хеймер кызы «Хааннар шынаазы» Бии-Хем кожуунда өөренип турар. Ында бир төрелиниң бажыңында. Олче чоруткан чылдагааны билдингир. Өске черге өөренирге, амыдыралды ада-иениң холун дамчыштыр эвес, боду карак-биле көрүп, холу-биле тудуп билип алыр. Бии-Хем чурттуглар орус, тыва дылдарга арыг чугаалажыр. Өвүр Торгалыындан бир ылгалы ында. Өвүржүлер колдуунда тыва дылга тергиин, орус хүрээлел ында шала чегей.

Бир кызынга бажыңны Кызыл хоорайдан садып берген. Ырактан келгеш, уруунуң бажыңынга доктаар. Ол аныяк чылдарында суму, кожуун маргылдааларынга хүрежир, бо-ла шүглүр, республика маргылдааларынга удаа-дараа үжүүрлежир, шаңналдыг черлер ээлээр чораан. Чүгүрүк аъттыг. Шак ындыг солун кижи-биле көдээ бүдүрүлге директору Алексей Санчат-оолович «Шын» солунга аалдап чорду. Керээ-биле ажылдап турар хойжуларга ээ-хайыразы-дыр деп ол болуушкунну билдим.

Директорнуң, хойжунуң чугаазы-биле алырга, бо чылын элээн каш хойжулар төрүүр чүс баш малдан 90-100 чаш малды камгалап алган. Чартык чылдың көргүзүглери-биле алырга, республикада ийиги черде келген. Тулган хойжуларның бирээзи Оюн-оол Тумат.

—Мээң кожам-дыр. Одар-белчиирививис нииити, хойлар чамдыкта каттыжа-даа бээр-дир. Оът-сиген, одар-белчиир эп-найыралды база каттыштырып турар. Сиген үнүп келир, ол дээш чаргы-чаалы канчап үндүрер боор – дээш, Бүрбү Донгак каттырымзады.

Кызыгаар кыдыында чурттап орар болгаш, ооң эш-өөрзүрегин, тала-дугай дээнде, элхолдуун эскердим.

Арапчор ОКСУР.

Мал эмчизиниң тайылбыры

ТУСКАЙ ХООЙЛУЖУДУЛГАГА ХАМААРЫШТЫР

Ветеринария албанының ажыл-ижи калбак болгаш делгем. Мал эмчилери:

— кижи болгаш малга онза айыыл-халдавырлыг болгаш массалыы-биле мал аарыыр, өлүп хораар аарыгларга удур демисел чорудар;

— өске, кожа-хелбээ чурттардан онза айыылдыг, массалыг мал аарыгларын чурт иштинче киирбес;

— экология талазы-биле арыг, эки шынарлыг мал продуктулары-биле кижи төрелгетенин хандырар.

Ылаңгыя сөөлгү үеде, мээң эскериглерим-биле алырга, күрүнениң мал эмнелгелери, кожууннар аразының ветлабораториялары, Ветеринария департаментизиниң удуртулгазы «Ветеринария дугайында» хоойлуну сагывайн тур. Кол кичээнгей коммерцияже угланы берди. Мал ээлерин ажыы-биле мөлчүүр чоруктар тывылган.

Ол дугайын дараазында барымдаалар-биле шынзыдып болур. Бруцеллез-биле мал-даа, кижи-даа республикада аарып турар. Төрүттүнген чаш, школа назыны четпээн уруглар болгаш аныяк, улуг назынныглар ортузунда бо аарыг бар. Ук айыылдыг байдалды соксадыры-биле алыр хемчеглер халас болур ужурлуг. Ындыг турбуже, «коммерция долгаары» уламчылавышаан. Инек ханын бруцеллезка хынадырга, төлевир өртээ 5 рубль кылдыр ветлабораторияларда доктааткан. Сүт хыналдазы – 10 рубль. Өске-даа шынзылгалар, хыналдалар, демдеглелдер өртээн каттыштырыптарга, аттыг чүве, талыйып баар. Ортумаа-биле 30 рубль.

Мал ээлеринде туда акша ховар болур. **Мал аарыгларын шинчиири-биле холбашкан төлевир болгаш төлевир чок дуза чедирилгезиниң дугайында тускай хоойлужудулга бар.** Профилактиктиг хемчеглерге ажыглаар эмнер, вакциналар, сыворотка, аллергеннерни күрүне бюджеди-биле чорудар. Ол дээрге бруцеллез, туберкулез, сибирь язвазы, чараалаар аарыг, трихинеллез, өске-даа аарыглар. Ындыг аарыгларның саны 16 чедип турар. № 2, № 3 ветеринария херечилелдериниң майыктарының өртээ 6 рубль. Соңгаар коң эът ажырарда Ветдепартамент ооң өртээн 25 рубль чедире берген. Ветеринария шынзылгазының өртээ каш көпеек турган. Ам 5 рубль.

Ветеринария хоойлузунга удур прейскурантыны Ветдепартамент кайыын үндезилеп тургусканы ол ирги? Ол чүүл шуут билдинмес. Мал кодуру болгаш өске-даа аарыгларга удур профилактиг ажылдар соксаан. Шээр малдың бруцеллезунга удур «шт-19» деп вакцина, сибирь язвазының вакциназы-биле харыугда деңге салыр чоруктар бар. Ооң бир чижээ Эрзин кожуунда. Моолдуң малының эъди Россияже Тыва дамчыштыр кирип турар.

Чурт девискээринден үнген-кирген чүък чүдүрген автомашиналардан үндүрүглер, чыылдалар тыртары хоойлу езугаар көрдүнген. Ол дээрге 898 дугаарлыг доктаал-дыр. РФ-тиң Чазаа ону 1998 чылдың август 16-да хүлээп алган. Үдеп чоруур документилерни эде кылганы дээш 200 рубль, автотранспортту хынааны дээш 200 рубль, немелде өртектерге үндүрүг 20 хуу, үндүрүглер дээш база төлевир бар. Кызыгаарда мал эмчилеринге 504 рубльди төлеп турар.

Моолдан кирген аът, инектиң коң эъди сертификаттыг. Моолдуң Улиастай хоорайда эът комбинады ону хынап каан болур. «Стандартизация болгаш метрологияның национал төвү» деп албан чери коң эъттиң бүгү талаларын хынаан болур. Эъттиң кадыының шынары долузу-биле демдеглеттинер. Экология талазы-биле арыы каш янзы тодараттынар. Гормональдыг, витаминниг, өске-даа витамин-нер-биле малды чемгербээн дээрзин айтып турар. Коң эъттиң бо талазы-биле көргүзүглери делегей стандарттарынга дүгжүр ужурлуг. Ол дээрге ветеринария хайгааралының бир негелдези.

Албан черлери, организациялар, хууда кижилер (сайгарлыкчылар) Ветдепартаментиниң бир мал эмчизи-биле садып алыр продукциязын шинчидер. Эъттиң таңмаладыр дээш төлевир үндүрер. Чүък ээзи мал эмчизинге хонукта 55 доллар төлээр хүлээлгелиг. 2002 чылда Тываже сөөртүр эъттиң төлевири ындыг эвес болган. Ол мал эмчизи Моол киргеш, эътти эккээрге, ону складтарга дүжүргеш, департаментиниң эмчилеринге база катап хынадыр. Хыналданың түңнелинде даштыкыдан сөөртүп эккелген эъттиң «тыважыдары» артар. Моол инектиң бир тонна эъди ортумаа-биле алырга, 11-12 баш болур чораан. Тывага бүдүрген эът кылгаш, ону Саян артынче ажырар чүве-дир. Шыны-биле алырга, Тываның эъди ховартаан, 1998-2001 чылдың мөң курлавыры шагда-ла арылган. Ынчангаш бир баштан-на 42 хире рубльди алыр. Бүгү документилерниң эде кылдыртыышкынынга чүък ээзи акша төлээр.

Тываның эът болбаазырадыр бүдүрүлгези бо чылын Моол күрүнениң 1500 тонна эъдин алыр чөпшээрел алган. Москва бисче уткуштур чоруп турарының бир херечизи ол. Кызылда эът бүдүрүлгезиниң удуртулгазы шынзылга бижиктерни сайгарлыкчыларга берип турар. Ам көрүңер даан, чүък ээзиниң чарыгдалдары хөй үнер-дир.

— Кызыгаарда ветеринарларга – 504 рубль;

— эдертип чораан ветеринарга – 2-3 муң рубль;

— катап хынаткаш, документилер эде кылдыртырынга, Ветдепартаментиге 4-5 муң рубльди туда төлеп санажыр.

Тываның департаментизинче мындыг уткалыг чүглүг бижик РФ-тиң Ветдепартаментизинден келген. Тываже кирген эътти чүгле республика иштинге сайгарар, ооң девискээринден үндүрбес. Ол дугайын удаа-дараа сагындырып-ла турар. Бистиң Ветдепартамент Көдээ ажыл-агый яамызының иштинде бактаап турар. Ветеринария талазы-биле хоойлуну амыдыралга күүседири-биле контрольду яамы холга алыр ужурлуг.

Мал эмчилери эш-өөрлерге хоойлуну удуртулга кылдыр ажыглаарын сүмеледим. Билдингир чүүлдерни бо удаада тайылбырлап бижидим. Хоойлужудулгада чүүлдер билдингир, ынчалза-даа күүседикчи сагылга-чурум хажыттынып тур.

Шыдар МОНГУШ, мал эмчизи, «Чедер» курорттуң дузалал мал ажыл-агыйының удуртукчузу.

ТӨЛЭЭНИ ТОМУЙЛААН

Тыва Республиканың Камбы-ламазы Россияның үндезин Сангхазының Хамбы-ламазының чалалгазы-биле бо чылдың июнь айның 1-6 хүннеринде Бурятияның Иволга хүрээзинге ажыл-агыйның аайы-биле чорааш келген.

Россияның үндезин Сангхазының Хамбы-ламазы Дамба Аюшев Тыва Республиканың Камбы-ламазы хелиң Март-оол Норбу-Самбууну бодунуң Үстүү Хадыңчыгаш деп черде турар резиденциязынга ак кадак-биле байырлыг байдалга уткуп хүлээп алган. Тыва Республиканың Камбы-ламазын сорӂу-лама Байыр Шыырап, ооң даштыкы харылзаалар талазы-биле удуртукчузу Лопсан Монгуш үдеп чорааннар. Олар Бурят Республикада делегейниң база бир улуг эртинези боор турар, 2500 чылдар бурунгаар сандан ыяштан кылган Будданың овур-хевиринден айыс четтирип алыр аас-кежиктиг болганнар.

Тыва Республиканың Камбы-ламазы Бурят Республикага ТР-ниң Камбы-лама Эргелелиниң доктаамал төлээ черин болгаш кады ажылдажылга талазы-биле керээге ат салган. Ол төлээ чери мооң мурнунда төрээн Тывазын төлептиг төлээлеп чораан Кенден-Сүрүң Хомушку башкының чурттап чораан бажыңынга музей-бажың кылдыр ажыттынар.

Төөгүден ап көөрге, кончуг берге репрессияның чылдарында,1946 чылда бистиң өгбелеривис Улан-Удэниң Иволга хүрээзинге чыылгаш, кады ажылдажылганың керээзин чарып алганнар. Тываның ол үеде төлээзи кылдыр геше Хомушку Амыртаа (Чадаананың Үстүү Хүрээ), а координастыг төптүң кежигүнү кылдыр Монгуш Даваа Хазага томуйлаткан болгаш мөңге чуланы кыпсып каан, бо хүннерде ол чула ам-даа Иволга хүрээзиниң Майдыр дуганында хып турар, а 1960 чылда Амыртаа геше хар-назынының, кадыының байдалы-биле ол үеде Чадаананың Доорумбу Гешеге бодунуң орнунга төлээ кылдыр кижи чоргузарын дилээн, Доорумбу Гешениң сүмези-биле ол-ла чылдан эгелээш, Хомушку Кенден-Сүрүң Ястуу оглу сөөлгү хүннеринге чедир төрээн Тывазын төлептиг төлээлеп келген.

Архивтен чурук. Чөөн Сибирьниң буддистериниң шуулганының киржикчилери. Ортузунда Пандидо Хамбы-лама Лубсан-Нима Дармаев, Доржиев Дагба, Жамьянов Ринчин, Жигжитов Самбу, Хомушку Амыртаа. Улан-Удэ, 1946 чыл.

Тыва Республиканың Камбы-ламазының шиитпири-биле Тыва Республиканың Камбы-лама Эргелелиниң Бурят Республиканың Иволга хүрээзинге доктаамал төлээзи кылдыр кечил Монгуш Мерген Дамба-Доржуевичини томуйлаан.

Лопсан МОНГУШ,
Тыва Республиканың Камбы-лама Эргелелиниң даштыкы харылзаалар талазы-биле удуртукчузу.

“ЭЛ-ОЙЫН-2002” БАЙЫРЛАЛЫ

Июль 12-14 хүннеринде Алтай Республиканың Чжемай районунга “Эл-ойын-2002” деп алтай улустуң национал байырлалы болуп эрткен.

Аңаа Тываны төлээлеп, Бай-Тайга кожууннуң культура килдизиниң ажылдакчылары Борис Салчакович Чамбыттың удуртулгазы-биле төлептиг киришкеш келген. Ук байырлал канчаар-даа аажок солун эрткен. Эң онзагай чүүл чүл дээрге, Бай-Тайга кожууннуң Алла Казырыкпай баштаан бот-тывынгыр артистери Россияга, харын-даа делегейге сураглыг Алсу, Лев Лещенко, Михаил Евдокимов дээн чижектиг алдарлыг артистер-биле чергелештир сценаже үнүп, тыва чонунуң уран талантызын бараалгатканы болур. Алла Казырыкпай Алсу, Лещенко суглар-биле тураскаал кылдыр чурукка кады тырттырып алган. Ол чорук аныяк ыраажы кыстың моон соңгааргы чогаадыкчы ажылынга улуг хей-аът кириишкинниг болуру чугаажок. Бо артистер-биле кады “Чаа үе” ансамбль 80 муң ажыг көрүкчүлерге бараан болган.

Бай-тайгажылардан аңгыда Мөңгүн-Тайганың Мөген-Бүрен суурдан бөлүк кижилер ук байырлалга киришкен. Деңзи аайы-биле болуп эрткен хостуг хүреш маргылдаазынга 57 кг деңзиге Мөген-Бүренден Альберт Монгуш бирги черни алган. Республика чергелиг Алтайның улуг байырлалынга Тываның кожуун, суурдан барган бот-тывынгыр артистерниң болгаш мөгелерниң ол хире чедиишкинниг киришкени бистиң чонувустуң ханы талантылыын чугаалап турар-дыр.

Борис ОНДАР.

ЛОТЕРЕЯ “МЭЭҢ БАЖЫҢЫМ”

План езугаар хыналда-биле холбаштыр **“Мээң бажыңым” деп чуртталга лотереязының** улам ыңай ойнаашкыннарының талазы-биле 2002 чылдың июль 15-ке чедир бүдүрүлге чапсары чарлаттынган турган.

2002 чылдың июль 15-ке чедир лотереяның саттынган бүгү-ле билеттери

2002 чылдың сентябрь 4-те болур

ээлчеглиг 7-ги тираждың ойнаашкыннарынга киржир, аңаа хөй түңнүг акша болгаш аар өртектиг эт-херекселдерни ойнап ап болур (соодукчулар, телевизорлар, видео база аудиомагнитофоннар, компьютер болгаш өске-даа). Ол ышкаш Джек-Пот ойнаашкында чаагайжыттынган бир өрээлдиг квартира база “Жигули” автомобиль бар.

“Мээң бажыңым” деп чуртталга лотереязының билеттерин садып алгаш, **ойнадыңар!** Аас-кежиктиг болуруңарны күзедивис!

Тел: 1-18-61. Кызыл хоорай, Красноармейская, 76 (1-ги каът).

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢЕР-БИЛЕ

Бистиң эргим ынак ававыс **Борбай Быратовна ӨЛЗЕЙ** бо хүннерде 60 харлаан. Бүгү назынында улус өөредилгезиниң адырынга шаңнал-макталдыг ажылдап чораан, амгы үеде хүндүлүг дыштаныглада кижи. Энерелдиг ававыска кадыкшылды, аас-кежиин, узун назын назылаарын сеткиливис ханызындан күзедивис.

Алдын холдуг, эрес-кежээ,
Алдан харлаан ававыска
Амыдырал-чурттал гага кежик-чолду
Ажы-төлү, уйнуктары күзеп тур бис.

Хаяаланган чаа хүнүң аяс болзун,
Кезээ шагда сеткилиңге чырык чорзун!
Сеткиливис сөңү кылдыр,
Черге чедир мөгейдивис.

Уруглары, уйнуктары.

УУРГАЙЛЫГ АРЖААНЫНЫҢ ДАГЫЛГАЗЫ

Эрткен дыштаныр хүннерде Таңды кожууннуң Бай-Хаак сумузунуң чагырга черлериниң болгаш Римма Биче-ооловна Монгуштуң хууда идепкейи-биле республикада ат-сураглыг, бойдус-чурумалдыг, эм шынарлыг Уургайлыг аржаанының дагылгазы болган. Аңаа сарыг шажынның мөргүл номчулгазы, спортчу болгаш уран чүүл маргылдаалары эрткен.

64 мөгениң аразынга болган хүреш маргылдаазынга Чаан мөге Аяс Монгуштуң чээни Ай-Демир Монгуш шүүлген.

17 күүседикчилерниң аразынга болган “Ыдык Тывам” деп ыры мөөрейинге бирги чергениң лауреады атты Таңды кожууннуң төлээзи Евгений Оюн “Межегей” болгаш “Чагытайым” деп улустуң ырларын “Межегей” ансамблинге үдеттирип ырлааш, чаалап алган. Республикада ат-сураа билдингир хөөмейжиниң ыры мөөрейинге киржилгези чедиишкинниг болганы ол.

Улуг-Хемден 26 харлыг Алексей Хоюгбан композитор Амыр Хоюгбанның Чочагар болгаш Мадон Монгуштарның сөзүнге бижээни ийи ырызын күүсеткеш, мөөрейниң Гран-при (дээди) шаңналын чаалап алган.

Бистиң корр.

КАТ, ТООРУК ЧЫЫРЫНЫҢ ХУУСААЛАРЫ

Черлик болгаш тарымал кат-чимисти, пөш тооруун чыыр хуусааларның болгаш нормаларның дугайында Россияның Бойдус курлавырлар яамызының Тыва Республика талазы-биле эргелели чонга мындыг хуусааларны болгаш нормаларны айыткан:

№ №	Байлактарның ады	Чыыр хуусаазы, эгелээр хүнү	Бир кижиниң чыыр нормазы (кг)
1.	Кызыл-кат	25.07	20
2.	Клубника, честек-кат, малина	25.07	20
3.	Инек-караа	10.08	20
4.	Кускун-кады	20.07	10
5.	Көк-кат	10.08	20
6.	Черника	10.08	20
7.	Чодураа	25.08	10
8.	Киш-кулаа	25.08	30
9.	Чыжыргана	10.09	30
10.	Костяника	10.08	10
11.	Мөөгүлер	01.06	50
12.	Пөш тооруу	01.09	50

ТАЙЫЛБЫР: Тыва Республиканың чурттакчылары, ооң аалчылары арга-арыг байлактарын ажыглаары-биле лесхозтардан арга-арыгже баар билеттерни бижидип алыры албан.

“Шын” солунну дамчыштыр

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны, күш-ажылдың хоочуну, бистиң эргим ынак киживис **Сат Татьяна Байкараевнаның** хенертен мөчээни-биле сөөлгү орукче үдээринге, бистерниң ажыг-шүжүүвүстү үлежип, моральдыг база материалдыг дузаны көргүскен “Дөргүн” сүт-бараан фермазының коллективинге, республиканың Алдан-маадырлар аттыг чурт-шинчилел музейиниң коллективинге, Чөөн-Хемчик кожууннуң Буян-Бадыргы аттыг музейиниң коллективинге, Хайыракан суму чагыргазынга, школа, ясли-сад коллективтеринге, тус черниң КПРФ организациязынга, эш-өөрүнге, чонунга, дөргүл-төрелдеривиске, чаңгысклассчыларывыска, бистиң эш-өөрүвүске, кудаларывыска, кожаларывыска чүрээвистиң ханызындан четтиргенивисти илереттивис.

Төрээннеринден.

Бистиң эргим хүндүлүг ачавыс **Кызыл-оол Ховалыгович Хирлиг-оолдуң** хенертен мөчээни-биле сөөлгү орукче үдежип, бистиң чугаалап шыдавас качыгдалывысты деңге үлежип, бүгү дузаны көргүскен чонувуска, төрелдеривиске, эш-өөрүвүске, кудаларывыска, ачавыстың кады ажылдап чорааны эмчи эштеринге сеткиливис ханызындан четтиргенивисти “Шын” солунну дамчыштыр илереттивис.

Өөнүң ишти, оолдарындан.

ШЫН

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, Индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш “Шын” солун редакциязының коллективи.

Кол редактор Артур ХЕРТЕК

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: К.Сат, Е.Монгуш, Ч.Монгуш, А.Монгуш, С.Хертек, Т.Хертек.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34, кол редакторнуң оралакчызы — 3-33-91.
КИЛДИСТЕР: Ниитилел-политиктиг килдис — 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизи — 1-03-90, культура болгаш өөредилге килдизи — 1-03-88, чагаа килдизи — 1-03-87, үлетпүр болгаш медээлер килдистери — 3-34-98, компьютер өрээли — 3-36-82, бухгалтерия — 3-41-16;
Солун келбейн барганда, дараазында телефонче долгаар: 3-14-94.

Солунну “Шын” солун редакциязының компьютер төвүнге өрээн болгаш чыскааган. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парламал ама.
Тираж 5729.
Чагыг 80.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 АКБ ОАО Банк “Тувакредит”, Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужудулгазының чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген.

Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация күркомитединиң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.